

**“ONA TILI VA ADABIYOTI FANINI
O‘QITISHDA ZAMONAVIY METODLAR”**

O‘QUV-USLUBIY MAJMUA

SAMDU_MM

2026

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**OLIV TA‘LIM TIZIMI KADRLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA MALAKASINI OSHIRISH INSTITUTI**

**SHAROF RASHIDOV NOMIDAGI SAMARQAND DAVLAT
UNIVERSITETI HUZURIDAGI PEDAGOG KADRLARNI
QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI
OSHIRISH MINTAQAVIY MARKAZI**

**“ONA TILI VA ADABIYOTI FANINI O‘QITISHDA
ZAMONAVIY METODLAR”**

MODULI BOYICHA

O‘QUV-USLUBIY MAJMUA

Malaka toifa yo‘nalishi:

Ona tili va adabiyoti fani o‘qituvchilari

Tinglovchilar kontingenti:

**Akademik litseylarda ta‘lim beruvchi
Ona tili va adabiyoti fani o‘qituvchilari**

Samarqand-2026 yil

Modulning ishchi dasturi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2025-yil 30-dekabrda oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish yo'nalishlari o'quv reja va dasturlariga muvofiq ishlab chiqilgan

- Tuzuvchi:** Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Markaziy Osiyo xalqlari tillari va madaniyati instituti O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti, PhD A.I.Xasanov
- Taqrizchilar:** Istiqlol davri adabiyoti va adabiyot nazariyasi kafedrasida dotsenti, PhD K.Qarshiyev
O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti, PhD A.Mavlonov
- Ekspert:** Al-Farobiy nomidagi Qozog'iston milliy universiteti dotsenti, PhD Sultanbek Kutlug

O'quv-uslubiy majmua Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Kengashining qarori bilan nashrga tavsiya qilingan (2025-yil "27" noyabrda 4-sonli bayonnoma).

MUNDARIJA

I. ISHCHI DASTUR	5
II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTREFAOL TA‘LIM METODLARI	12
III. NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI	20
IV. AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI	39
V. GLOSSARIY	81
VI. ADABIYOTLAR RO‘YXATI:	83

KIRISH

Dastur O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 2-sentyabrda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 3-dekabrda “Iqtidorli yoshlarni saralab olish tizimi va akademik litseylar faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4910-son hamda Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 1-iyundagi “Akademik litseylar rahbar va pedagog xodimlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi 296-son Qarorlarida belgilangan ustuvor yo‘nalishlar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u zamonaviy talablar asosida malaka oshirish jarayonlarining mazmunini takomillashtirish hamda akademik litseylar pedagog xodimlarining kasbiy kompetentligini muntazam oshirib borishni maqsad qiladi.

Dastur doirasida berilayotgan tayanch modullari mavzulari orqali akademik litseylarda faoliyat olib borayotgan pedagog xodimlarning ona tili va adabiyoti fanini o‘qitishda zamonaviy metodlarni qo‘llash darajasini oshirish hisobiga ularning pedagogik mahorat va kasbiy kompetentligini muntazam takomillashtirish bilan birgalikda pedagog xodimlarning ehtiyojlari asosida tanlab olingan tanlov modullari bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishlari ta‘minlanadi.

Modulning maqsad va vazifalari

Akademik litseylar pedagog xodimlarining malakasini oshirish kursining **maqsadi** pedagog xodimlarning o‘quv-tarbiyaviy jarayonlarini yuqori ilmiy-metodik darajada ta‘minlashlari uchun zarur bo‘ladigan kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarini muntazam yangilash, kasbiy kompetentligi va pedagogik mahoratining uzluksiz rivojlanishini ta‘minlashdan iborat.

Kursning **vazifalariga** quyidagilar kiradi:

- pedagog kadrlarning kasbiy bilim, ko‘nikma, malakalarini uzluksiz oshirish va rivojlantirish;
- pedagoglarning zamonaviy talablarga mos holda akademik litseylardagi o‘qitish sifati va samaradorligini ta‘minlash uchun zarur bo‘lgan kasbiy mahorat darajasini oshirish;
- o‘qitishning innovatsion texnologiyalari va ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘zlashtirish hamda ulardan o‘quv jarayonida samarali foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish;
- o‘quv jarayonini ilm-fan va ishlab chiqarish bilan samarali integratsiyasini ta‘minlashga qaratilgan faoliyatni tashkil etish.

Kurs yakunida tinglovchilarning bilim, ko‘nikma va malakalari hamda kompetentligiga qo‘yiladigan talablar:

“Ona tili va adabiyoti fanini o‘qitishda zamonaviy metodlar” modulini o‘zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida:

Tinglovchi:

- ona tili darslarida zamonaviy til o‘qitish metodlarini;
- kommunikativ metod, funksional-grammatik yondashuv, integrativ til kompetensiyalarini rivojlantirish usullarini;
- Flipped classroom (teskari sinf), problem-based learning, inquiry-based learning asosida til birliklarini o‘zlashtirish metodikasini;
  - kompetensiyaga yo‘naltirilgan adabiy ta’lim, reader-response (o‘quvchi javobi) yondashuvi, interpretativ va dialogik o‘qitish metodlarini;
  - ona tili va adabiyoti fanini o‘qitishda zamonaviy baholash metodlarini;
  - o‘zaro baholash, o‘z-o‘zini baholash va refleksiya metodlarini;
  - zamonaviy dars turlari va shakllarini;
  - savod o‘rgatish metodikasining ilmiy, lingvistik va psixologik asoslarini *bilishi* kerak.

Tinglovchi:

- ona tili va adabiyot fanini o‘qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish;
- kompetensiyaga yo‘naltirilgan adabiy ta’lim, reader-response (o‘quvchi javobi) yondashuvi, interpretativ va dialogik o‘qitish metodlarini qo‘llash;
- zamonaviy metodlarni qo‘llashda pedagogik etika, akademik halollik va til madaniyatiga rioya qilish;
- o‘zaro baholash, o‘z-o‘zini baholash va refleksiya metodlarini qo‘llash;
- ta’lim jarayonida innovatsion ta’lim metodlaridan samarali foydalanish;
- o‘quvchilar nutqini o‘stirishda ko‘rgazmali eksperimentlar metodikasining o‘rnini tahlil qilish;
- nutqiy xatolar ustida ishlash yuzasidan muammoli topshiriqlarni loyihalash *ko‘nikma va malakalariga* ega bo‘lishi lozim.

Tinglovchi:

- ona tili darslarida zamonaviy til o‘qitish metodlarini;
- kommunikativ metod, funksional-grammatik yondashuv, integrativ til kompetensiyalarini rivojlantirish usullarini;
- Flipped classroom (teskari sinf), problem-based learning, inquiry-based learning asosida til birliklarini o‘zlashtirish metodikasini;
  - kompetensiyaga yo‘naltirilgan adabiy ta’lim, reader-response (o‘quvchi javobi) yondashuvi, interpretativ va dialogik o‘qitish metodlarini;
  - ona tili va adabiyoti fanini o‘qitishda zamonaviy baholash metodlarini;
  - o‘zaro baholash, o‘z-o‘zini baholash va refleksiya metodlarini;

- zamonaviy dars turlari va shakllarini;
- savod o'rgatish metodikasining ilmiy, lingvistik va psixologik asoslarini *bilishi* kerak.

modul bo'yicha soatlar taqsimoti

№	Modul mavzulari	Auditoriya o'quv yuklamasi		
		Jami	Nazariy	Amaliy mashg'ulot
1.	Ona tili darslarida zamonaviy til o'qitish metodlari. Kommunikativ metod, funksional-grammatik yondashuv, integrativ til kompetensiyalarini rivojlantirish usullari	2	2	
2.	Zamonaviy dars turlari va shakllari. Savod o'rgatish metodikasining ilmiy, lingvistik va psixologik asoslari	2	2	
3.	Ona tili va adabiyoti fanini o'qitishda zamonaviy baholash metodlari. Formativ va summativ baholash, rubrikalar asosida yozma va og'zaki nutqni baholash	2		2
4.	O'quvchilar nutqini o'stirishda ko'rgazmali eksperimentlar metodikasining o'rni. Nutqiy xatolar ustida ishlash yuzasidan muammoli topshiriqlarni loyihalash	2		2
5.	Kompetensiyaga yo'naltirilgan adabiy ta'lim, reader-response (o'quvchi javobi) yondashuvi, interpretativ va dialogik o'qitish metodlari	2		2
Jami:		10	4	6

NAZARIY MASHG'ULOTLAR MAVZULARI

1-mavzu: Ona tili darslarida zamonaviy til o'qitish metodlari. Kommunikativ metod, funksional-grammatik yondashuv, integrativ til kompetensiyalarini rivojlantirish usullari. (2 soat ma'ruza)

Ona tili darslarida kommunikativ metod. Kommunikativ kompetensiya va uning tarkibiy qismlari. Funksional-grammatik yondashuvning mohiyati. Integrativ til kompetensiyalarini rivojlantirish usullari. Zamonaviy dars modellari va baholash.

2-mavzu. Zamonaviy dars turlari va shakllari. Savod o'rgatish metodikasining ilmiy, lingvistik va psixologik asoslari. (2 soat ma'ruza)

Zamonaviy dars turlari va ularning tasnifi. Zamonaviy dars shakllari. Savod o'rgatish metodikasining ilmiy asoslari. Savod o'rgatish metodikasining lingvistik asoslari Savod o'rgatish metodikasining psixologik asoslari. Savod o'rgatishda zamonaviy metod va vositalar.

AMALIY MASHG'ULOTLARI MAVZULARI

1-mavzu: Ona tili va adabiyoti fanini o'qitishda zamonaviy baholash metodlari. Formativ va summativ baholash, rubrikalar asosida yozma va og'zaki nutqni baholash. (2 soat amaliy)

Zamonaviy baholash metodlarining nazariy asoslari. Formativ baholash va uning xususiyatlari. Summativ baholash va uning ahamiyati. Rubrikalar asosida baholash. Yozma nutqni baholash metodlari. Og'zaki nutqni baholash metodlari. Baholash jarayonida zamonaviy texnologiyalar.

2-mavzu: O'quvchilar nutqini o'stirishda ko'rgazmali eksperimentlar metodikasining o'rni. Nutqiy xatolar ustida ishlash yuzasidan muammoli topshiriqlarni loyihalash. (2 soat amaliy)

O'quvchilar nutqini o'stirishning nazariy asoslari. Ko'rgazmali eksperimentlar metodikasining mohiyati. Ko'rgazmali eksperimentlar asosida nutqni rivojlantirish usullari. Nutqiy xatolar va ularning turlari. Nutqiy xatolar ustida ishlashda muammoli yondashuv. Nutqiy xatolar bo'yicha muammoli topshiriqlarni loyihalash. Amaliy tajriba va natijalarni tahlil qilish.

3-mavzu: Kompetensiyaga yo'naltirilgan adabiy ta'lim, reader-response (o'quvchi javobi) yondashuvi, interpretativ va dialogik o'qitish metodlari. (2 soat amaliy)

Kompetensiyaga yo'naltirilgan adabiy ta'limning nazariy asoslari Adabiy kompetensiya tushunchasi va uning tarkibiy qismlari. An'anaviy bilimga yo'naltirilgan va kompetensiyaga yo'naltirilgan adabiy ta'limni taqqoslash. Reader-response (o'quvchi javobi) yondashuvining mohiyati Interpretativ o'qitish metodlari. Dialogik o'qitish metodining xususiyatlari. Zamonaviy adabiyot darsida metodlar integratsiyasi. Adabiy ta'limda **baholash va refleksiya**

Modulni tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha tavsiyalar

“Ona tili va adabiyoti fanini o‘qitishda zamonaviy metodlar” moduli ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlar shaklida olib boriladi.

Kursni o‘qitish jarayonida ta’limning zamonaviy metodlari, pedagogik texnologiyalar va masofaviy ta’limga asoslangan raqamli texnologiyalari qo‘llanilishi nazarda tutilgan:

- video ma’ruzada zamonaviy interaktiv texnologiyalar yordamida prezentatsiya va elektron-didaktik texnologiyalar;

- o‘tkaziladigan amaliy mashg‘ulotlarda bulutli texnologiyaga asoslangan dasturiy vositalar, ekspress-so‘rovlar, test so‘rovlari va boshqa interaktiv ta’lim usullarini qo‘llash nazarda tutiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. Maxsus adabiyotlar

1. Dadaboyev H. "O'zbek terminologiyasi" - T.: Nodirabegim, 2020-142b.
2. Xudoyberganova D. "Til. Tafakkur. Madaniyat" – T.: Nodirabegim, 2020.
3. Qodirov Sh. "O'zbek tilida punktuatsiya qoidalari" – T.: "Fan va ta'lim", 2019. – 132 b.
4. Normurodova G. "Yozma nutqda tinish belgilarining ro'li" – "Til va adabiyot ta'limi" jurnali, №2, 2020. – 21–30 b.
5. Rustamova N. "Puntuatsiya va matnning mantiqiy tuzilishi" – T.: "Zamonaviy ta'lim", 2021. – 98 b.
6. Ergasheva D. "O'quvchilarda yozma nutq madaniyatini shakllantirishda punktuatsiya" – "Pedagogik innovatsiyalar", №3, 2022. – 35–42 b.
7. Tursunov A. "Zamonaviy maktabda o'zbek tilini o'qitishda punktuatsiya metodikasi" – T.: "O'qituvchi", 2023. – 112 b.
8. Jalilova S. Til kompetentsiyasini rivojlantirish metodikasi. – T.: "Fan va innovatsiya", 2020. – 140 b.
9. Mirzaev F. O'quvchilarda yozma nutq va til kompetentsiyasini oshirish. – "Ta'lim va tarbiya", №4, 2021. – 55–63 b.
10. Sattorova L. O'zbek tilini o'qitishda yozma nutq madaniyati. – T.: "Pedagogik qo'llanma", 2022. – 168 b.
11. Raxmonov B. Yozma nutq va punktuatsiya: o'quvchi kompetentsiyasi. – "Oliy ta'limda innovatsiyalar", №1, 2023. – 47–54 b.
12. Normurodova, D. O'zbek tili darslarida yozma nutq va punktuatsiya bo'yicha mashqlar. – T.: "O'qituvchi metodikasi", 2024. – 102 b
13. Simon Greenall "Reward" Elementary. Student's book. Macmillan, 2002.
14. Mahmudov N., Madvaliyev A., Mahkamov N., Andaniyozova D. O'zbek tili me'yorlari. Puntuatsiya. – T.: Zamin nashr , 2021. – 231 b.

IV. Elektron ta'lim resurslari

1. <http://natlib.uz>
2. <http://yedu.uz>
3. <http://lex.uz>
4. <http://lib.bimm.uz>
5. <http://ziyonet.uz>

II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA’LIM METODLARI

Hozirgi vaqtda ta’lim jarayonida o‘qitishning zamonaviy metodlari keng qo‘llanilmoqda. O‘qitishning zamonaviy metodlarini qo‘llash o‘qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Ta’lim metodlarini tanlashda har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq sanaladi.

An’anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta’lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish ta’lim oluvchilarning o‘zlashtirish darajasining ko‘tarilishiga olib keladi. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta’lim beruvchi tomonidan ta’lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta’lim jarayonida faolligi muttasil rag‘batlantirilib turilishi, o‘quv materialini kichik-kichik bo‘laklarga bo‘lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo‘naltiruvchi matn, loyiha, rolli o‘yinlar kabi metodlarni qo‘llash va ta’lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi.

Bu metodlarni interfaol yoki interaktiv metodlar deb ham atashadi. **Interfaol metodlar** deganda-ta’lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta’lim jarayonining markazida ta’lim oluvchi bo‘lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo‘llanilganda ta’lim beruvchi ta’lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta’lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi. Ta’lim oluvchi markazda bo‘lgan yondoshuvning foydali jihatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- ta’lim samarasi yuqoriroq bo‘lgan o‘qish-o‘rganish;
- ta’lim oluvchining yuqori darajada rag‘batlantirilishi;
- ilgari orttirilgan bilimning ham e’tiborga olinishi;
- o‘qish shiddatini ta’lim oluvchining ehtiyojiga muvofiqlashtirilishi;
- ta’lim oluvchining tashabbuskorligi va mas’uliyatining qo‘llab-quvvatlanishi;
- amalda bajarish orqali o‘rganilishi;
- ikki taraflama fikr-mulohazalarga sharoit yaratilishi.

“SWOT-tahlil” metodi.

Metodning maqsadi: mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo‘llarni topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil, tanqidiy fikrlashni, nostandart tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi. SWOT tahlili izohi.

“Xulosalash” (Rezyume, Ver) metodi

Metodning maqsadi: Bu metod murakkab, ko‘ptarmoqli, mumkin qadar, muammoli harakridagi mavzularni o‘rganishga qaratilgan. Metodning mohiyati

shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo'yicha bir xil axborot beriladi va ayni paytda, ularning har biri alohida aspektlarda muhokama etiladi. Masalan, muammo ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararlari bo'yicha o'rganiladi. Bu interfaol metod tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda shaxsning mustaqil g'oyalari, fikrlarini yozma va og'zaki shaklda tizimli bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi. "Xulosalash" metodidan mahruza mashg'ulotlarida individual va juftliklardagi ish shaklida, amaliy va seminar mashg'ulotlarida kichik guruhlardagi ish shaklida mavzu yuzasidan bilimlarni mustahkamlash, tahlili qilish va taqqoslash maqsadida foydalanish mumkin.

Namuna:

Fanga qo'yilgan zamonaviy talablar					
Fanga talabalarning munosabati		Fanga kirayotgan pedagog bilan talabalar munosabat		Fandan pedagog axborot texnologiya vositalar bilan ishlashi	
afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi	afzalligi	kamchiligi

Xulosa:

"Keys-stadi" metodi. "Keys-stadi" - inglizcha so'z bo'lib, ("case" – aniq vaziyat, hodisa, "stadi" – o'rganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni o'rganish, tahlil qilish asosida o'qitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921-yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini o'rganishda foydalanish tartibida qo'llanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. "Keys metodi" ni amalga oshirish bosqichlari

Ish bosqichlari	Faoliyat shakli va mazmuni
1-bosqich: Keys va uning axborot tahminoti bilan tanishtirish	-yakka tartibdagi audio-vizual ish; -keys bilan tanishish (matnli, audio yoki media shaklda); -axborotni umumlashtirish; -axborot tahlili; -muammolarni aniqlash
2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va o'quv topshirig'ini belgilash	-individual va guruhda ishlash; -muammolarni dolzarblik iearxiyasini aniqlash; -asosiy muammoli vaziyatni belgilash
3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali o'quv topshirig'ining yechimini izlash, hal etish	-individual va guruhda ishlash; -muqobil yechim yo'llarini ishlab chiqish; -har bir yechimning imkoniyatlari va to'siqlarni tahlil qilish;

yo'llarini ishlab chiqish	-muqobil yechimlarni tanlash
4-bosqich: Keys, yechimini shakllantirish va asoslash, taqdimot.	-yakka va guruhda ishlash; -muqobil variantlarni amalda qo'llash imkoniyatlarini asoslash; -ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash; -yakuniy xulosa va vaziyat yechimining amaliy aspektlarini yoritish

Keys. Mashg'ulot jarayonida siz o'tayotgan mavzuni juda yaxshi biladigan talaba yoki talaba bor, shu sabab, u mashg'ulot davomida Sizga va ta'lim jarayoniga xalaqit bera boshladi: savollari, fikrlarga qo'shilishi bilan barchani diqqatini bo'lib chalg'ita boshladi

“FSMU” metodi

Metodning maqsadi: Mazkur metod ishtirokchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o'zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur metoddan ma'ruza mashg'ulotlarida, mustahkamlashda, o'tilgan mavzuni so'rashda, uyga vazifa berishda hamda amaliy mashg'ulot natijalarini tahlil etishda foydalanish tavsiya etiladi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

qatnashchilarga mavzuga oid bo'lgan yakuniy xulosa yoki g'oya taklif etiladi; har bir ishtirokchiga FSMU metodining bosqichlari yozilgan qog'ozlarni tarqatiladi: ishtirokchilarning munosabatlari individual yoki guruhiy tartibda taqdimot qilinadi. FSMU tahlili qatnashchilarda nazariy va amaliy bilimlarni amaliy mashqlar va mavjud tajribalar asosida tezroq va muvaffaqiyatli o'zlashtirilishiga asos bo'ladi. Namuna. Fikr: “Pedagogik pedagogika” Topshiriq: Mazkur fikrga nisbatan munosabatingizni FSMU orqali tahlil qiling.

“Assesment” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod tahlil oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, o'zlashtirish ko'rsatkichi va amaliy ko'nikmalarini tekshirishga yo'naltirilgan. Mazkur texnika orqali tahlil oluvchilarning bilish faoliyati turli yo'nalishlar (test, amaliy ko'nikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) bo'yicha tashxis qilinadi va baholanadi.

Metodni amalga oshirish tartibi: “Assesment”lardan mahruza mashg'ulotlarida talaba yoki qatnashchilarning mavjud bilim darajasini o'rganishda, yangi ma'lumotlarni bayon qilishda, seminar, amaliy mashg'ulotlarda esa mavzu yoki ma'lumotlarni o'zlashtirish darajasini baholash, shuningdek, o'z-o'zini baholash maqsadida individual shaklda foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, pedagogning ijodiy yondashuvi hamda o'quv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qo'shimcha topshiriqlarni kiritish mumkin.

“Tushunchalar tahlili” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod qatnashchilarni mavzu bo'yicha tayanch tushunchalarni o'zlashtirish darajasini aniqlash, o'z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu bo'yicha dastlabki bilimlar

darajasini tashhis qilish maqsadida qo'llaniladi. Metodni amalga oshirish tartibi: ishtirokchilar mashg'ulot qoidalari bilan tanishtiriladi; talabalarga mavzuga yoki bobga tegishli bo'lgan so'zlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual yoki guruhli tartibda); talabalar mazkur tushunchalar qanday ma'no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo'llanilishi haqida yozma ma'lumot beradilar; belgilangan vaqt yakuniga yetgach o'qituvchi berilgan tushunchalarning to'g'ri va to'liq izohini o'qib eshittiradi yoki slayd orqali namoyish etadi; har bir ishtirokchi berilgan to'g'ri javoblar bilan o'zining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o'z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Namuna: **“Moduldagi tayanch tushunchalar tahlili”**

Tushunchalar	Sizningcha bu tushuncha qanday ma'noni anglatadi?	Qo'shimcha ma'lumot
Pedagog	Pedagog-tarbiyachi. Yosh avlodga ta'lim-tarbiya beruvchi shaxs. Ta'lim-tarbiya jarayonini o'rganuvchi va bu jarayonni boshqarish muammolari bilan shug'ullanuvchi shaxs.	
Jamoa	Yig'ilma, omma, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh ma'nolarini anglatadi.	
Tarbiya	Muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni.	
Shaxs	Psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyat a'zosi.	
Insonparvarlik	Insonning qadri, erkinligi baxt-saodati teng huquqliligi to'g'risida insoniylikning barcha tamoyillarini yuzaga chiqarish uchun shart-sharoitlar yaratib berish haqida g'amxo'rlik qilishni ifodalovchi tushuncha.	
Pedagogik texnika	O'qitish, ta'sir ko'rsatish, ta'lim-tarbiya oluvchilarga o'z his-tuyg'ulari, bilimlari, axloqiy fazilatlarini uzatish texnologiyasini ifodalaydi.	

Izoh: Ikkinchi ustunchaga qatnashchilar tomonidan fikr bildiriladi. Mazkur tushunchalar haqida qo'shimcha ma'lumot glossariyda keltirilgan.

“Blits-o'yin” metodi

Metodning maqsadi: talabalarda tezlik, axborotlar tizmini tahlil qilish, rejalashtirish, prognozlash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Mazkur metodni baholash va mustahkamlash maqsadida qo'llash samarali natijalarni beradi.

Metodni amalga oshirish bosqichlari:

1.Dastlab ishtirokchilarga belgilangan mavzu yuzasidan tayyorlangan topshiriq, yahni tarqatma materiallarni alohida-alohida beriladi va ulardan materialni sinchiklab o'rganish talab etiladi. Shundan so'ng, ishtirokchilarga to'g'ri javoblar tarqatmadagi "yakka baho" kolonkasiga belgilash kerakligi tushuntiriladi. Bu bosqichda vazifa yakka tartibda bajariladi.

2.Navbatdagi bosqichda trener-o'qituvchi ishtirokchilarga uch kishidan iborat kichik guruhlariga birlashtiradi va guruh ahzolarini o'z fikrlari bilan guruhdoshlarini tanishtirib, bahslashib, bir-biriga tahsir o'tkazib, o'z fikrlariga ishonirish, kelishgan holda bir to'xtamga kelib, javoblarini "guruh bahosi" bo'limiga raqamlar bilan belgilab chiqishni topshiradi. Bu vazifa uchun 15 daqiqa vaqt beriladi.

3.Barcha kichik guruhlar o'z ishlarini tugatgach, to'g'ri harakatlar ketma-ketligi trener-o'qituvchi tomonidan o'qib eshittiriladi, va shaxslardan bu javoblarni "to'g'ri javob" bo'limiga yozish so'raladi.

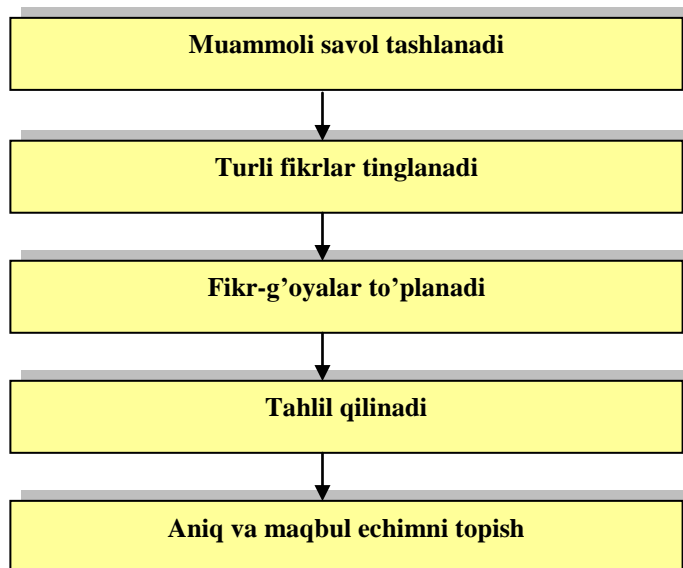
4."To'g'ri javob" bo'limida berilgan raqamlardan "yakka baho" bo'limida berilgan raqamlar taqqoslanib, farq bo'lsa "0", mos kelsa "1" ball qo'yish so'raladi. Shundan so'ng "yakka xato" bo'limidagi farqlar yuqoridan pastga qarab qo'shib chiqilib, umumiy yig'indi hisoblanadi.

5.Xuddi shu tartibda "to'g'ri javob" va "guruh bahosi" o'rtasidagi farq chiqariladi va ballar "guruh xatosi" bo'limiga yozib, yuqoridan pastga qarab qo'shiladi va umumiy yig'indi keltirib chiqariladi.

6.Trener-o'qituvchi yakka va guruh xatolarini to'plangan umumiy yig'indi bo'yicha alohida-alohida sharhlab beradi.

7.Ishtirokchilarga olgan baholariga qarab, ularning mavzu bo'yicha o'zlashtirish darajalari aniqlanadi.

Quyida "Bahs-munozara" metodini o'tkazish tuzilmasi berilgan.

“Bahs-munozara” metodining tuzilmasi

“Bahs-munozara” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. Ta’lim beruvchi munozara mavzusini tanlaydi va shunga doir savollar ishlab chiqadi.
2. Ta’lim beruvchi ta’lim oluvchilarga muammo bo’yicha savol beradi va ularni munozaraga taklif etadi.
3. Ta’lim beruvchi berilgan savolga bildirilgan javoblarni, ya’ni turli g’oya va fikrlarni yozib boradi yoki bu vazifani bajarish uchun ta’lim oluvchilardan birini kotib etib tayinlaydi. Bu bosqichda ta’lim beruvchi ta’lim oluvchilarga o’z fikrlarini erkin bildirishlariga sharoit yaratib beradi.
4. Ta’lim beruvchi ta’lim oluvchilar bilan birgalikda bildirilgan fikr va g’oyalarni guruhlarga ajratadi, umumlashtiradi va tahlil qiladi.
5. Tahlil natijasida qo’yilgan muammoning eng maqbul echimi tanlanadi.

“Bahs-munozara” metodining afzalliklari:

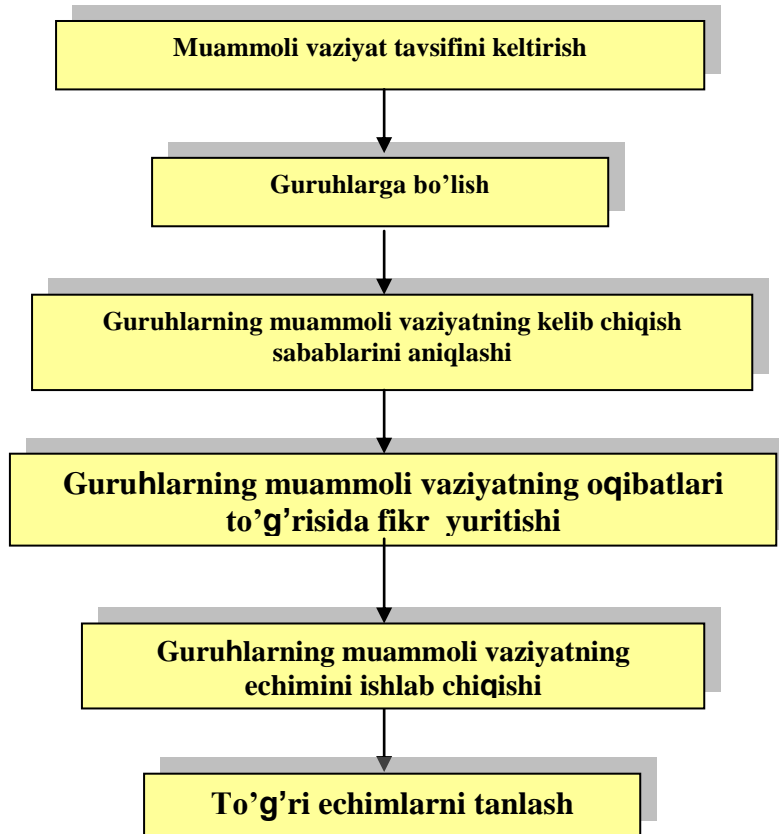
- ta’lim oluvchilarni mustaqil fikrlashga undaydi;
- ta’lim oluvchilar o’z fikrining to’g’riligini isbotlashga harakat qilishiga imkoniyat yaratiladi;
- ta’lim oluvchilarda tinglash va tahlil qilish qobiliyatining rivojlanishiga yordam beradi.

“Bahs-munozara” metodining kamchiliklari:

- ta’lim beruvchidan yuksak boshqarish mahoratini talab etadi;
- ta’lim oluvchilarning bilim darajasiga mos va qiziqarli bo’lgan mavzu tanlash talab etiladi.

“Muammoli vaziyat” metodi - ta’lim oluvchilarda muammoli vaziyatlarning sabab va oqibatlarini tahlil qilish hamda ularning echimini topish bo’yicha ko’nikmalarini shakllantirishga qaratilgan metoddir.

“Muammoli vaziyat” metodi uchun tanlangan muammoning murakkabligi ta’lim oluvchilarning bilim darajalariga mos kelishi kerak. Ular qo’yilgan muammoning echimini topishga qodir bo’lishlari kerak, aks holda echimni topa olmagach, ta’lim oluvchilarning qiziqishlari so’nishiga, o’zlariga bo’lgan ishonchlarining yo’qolishiga olib keladi. «Muammoli vaziyat» metodi qo’llanilganda ta’lim oluvchilar mustaqil fikr yuritishni, muammoning sabab va oqibatlarini tahlil qilishni, uning echimini topishni o’rganadilar. Quyida “Muammoli vaziyat” metodining tuzilmasi keltirilgan.

“Muammoli vaziyat” metodining tuzilmasi

“Muammoli vaziyat” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. Ta'lim beruvchi mavzu bo'yicha muammoli vaziyatni tanlaydi, maqsad va vazifalarni aniqlaydi. Ta'lim beruvchi ta'lim oluvchilarga muammoni bayon qiladi.
2. Ta'lim beruvchi ta'lim oluvchilarni topshiriqning maqsad, vazifalari va shartlari bilan tanishtiradi.
3. Ta'lim beruvchi ta'lim oluvchilarni kichik guruhlarga ajratadi.
4. Kichik guruhlar berilgan muammoli vaziyatni o'rganadilar. Muammoning kelib chiqish sabablarini aniqlaydilar va har bir guruh taqdimot qiladi. Barcha taqdimotdan so'ng bir xil fikrlar jamlanadi.
5. Bu bosqichda berilgan vaqt mobaynida muammoning oqibatlari to'g'risida fikr-mulohazalarini taqdimot qiladilar. Taqdimotdan so'ng bir xil fikrlar jamlanadi.
6. Muammoni echishning turli imkoniyatlarini muhokama qiladilar, ularni tahlil qiladilar. Muammoli vaziyatni echish yo'llarini ishlab chiqadilar.
7. Kichik guruhlar muammoli vaziyatning echimi bo'yicha taqdimot qiladilar va o'z variantlarini taklif etadilar.

8. Barcha taqdimotdan so‘ng bir xil echimlar jamlanadi. Guruh ta‘lim beruvchi bilan birgalikda muammoli vaziyatni echish yo‘llarining eng maqbul variantlarini tanlab oladi.

“Muammoli vaziyat” metodining afzalliklari:

- ta‘lim oluvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantiradi;
- ta‘lim oluvchilar muammoning sabab, oqibat va echimlarni topishni o‘rganadilar;
- ta‘lim oluvchilarning bilim va qobiliyatlarini baholash uchun yaxshi imkoniyat yaratiladi;
- ta‘lim oluvchilar fikr va natijalarni tahlil qilishni o‘rganadilar.

“Muammoli vaziyat” metodining kamchiliklari:

- ta‘lim oluvchilarda yuqori motivatsiya talab etiladi;
- qo‘yilgan muammo ta‘lim oluvchilarning bilim darajasiga mos kelishi kerak;

III. NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI

1-mavzu. Ona tili darslarida zamonaviy til o‘qitish metodlari. Kommunikativ metod, funksional-grammatik yondashuv, integrativ til kompetensiyalarini rivojlantirish usullari.

Reja:

1. Ona tili darslarida zamonaviy til o‘qitish metodlari.
2. Kommunikativ metod, funksional-grammatik yondashuv.
3. Integrativ til kompetensiyalarini rivojlantirish usullari.

Ona tili darslarida zamonaviy til o‘qitish metodlari

Ona tili darslarida zamonaviy metodlar orasida kommunikativ metod (muloqotga yo'naltirilgan), funksional-grammatik yondashuv (tilning amaliy vazifalarini o'rganish) So'nggi yillarda respublikamizda til o'qitish tizimini yangicha innovatsion sifat bosqichiga olib chiqishga oid islohotlar umumiy o'rta ta'lim ona tili darslarida o'quvchilarga nutqiy kompetensiya komponentlarini egallashga doir ilmiy-nazariy bilimlarni chuqur o'rganish, erkin, kreativ, ilmiy va mantiqiy fikrlash hamda atrof-muhitga ongli munosabatni rivojlantirish, og'zaki va yozma savodxonligini mustaqil ifodalay olishlari uchun zarur imkoniyatlar bermoqda. Ta'limga kompetensiyaviy, integrativ va kommunikativ yondashuv o'quvchilarda ilmiy tafakkur potensialining o'sishi, kasbiy kompetentlikning faollashuvi, izlanuvchan, yangilikka intilgan, harakatchan, tashabbuskor, o'zining professional maqsadlarini aniq anglaydigan, yetuk, barkamol shaxs bo'lib yetishishiga ijobiy, samarali ta'sir ko'rsatadi. Umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturida "Ona tili fani o'quvchi shaxsida fikrlashga, o'zgalar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda nutq sharoitiga mos ravishda to'g'ri va ravon bayon qila olishga qaratilgan nutqiy (kommunikativ) kompetensiyani rivojlantirish; o'quvchida til qurilishiga oid o'zlashtiriladigan amaliy bilimlarni (fonetika (orfoepiya), leksika, so'z tarkibi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublari, stilistikaga oid tushunchalarni) rivojlantirish"ni nazarda tutadi. Tinglovchilarda ushbu malaka talablarini rivojlantirish va takomillashtirishda esa ona tili o'qituvchisining o'rni beqiyosdir. Bu xususida psixolog olim E.G'oziyev shunday deydi: "O'smirning to'g'ri mantiqiy fikrlashini rivojlantirish borasida ona tili va adabiyot o'qituvchisining roli juda muhimdir. U hamma vaqt o'quvchilarni to'g'ri jumla tuzishga, ravon mulohaza qilishga, fikr yuritishga, yozish o'rgatib boradi". Demak, nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida ona tili o'qituvchisi kontekstli o'qitish va zamonaviy yondashuvlar asosida o'quvchilarga mazmunan va grammatik jihatdan to'g'ri jumla tuzishni, mustaqil fikr yuritishni hamda o'z fikr-

mulohazalarini ogʻzaki hamda yozma bayon qilishda olingan bilimlarni amalda qoʻllay olishni oʻrgatib boradi. Ona tili nafaqat barcha fanlarni oʻzlashtirishda, balki umuman, jamiyatda insonlarning oʻzaro munosabatga kirishishida – muloqotning shakllanishida ham ahamiyatlidir. Ona tili darslarida milliy til - ona tilini oʻqitishda har bir sinfda oʻquvchilar egallashi koʻzda tutilgan nutqiy faoliyatning asosiy toʻrt lisoniy koʻnikmasini, yaʼni nutqni tinglab tushunish, gapirish, oʻqish va yozish amallari boʻyicha talab etiladigan malaka va koʻnikmalar meʼyori rivojlantirilib boriladi. D.Muydinova inson hayoti davomida nutqiy faoliyatning taʼsiri va ahamiyati, nutqning doimiy oʻsib boruvchanligi, oilada, jamiyatda va taʼlimda mazkur kompetensiyaning rivojlanish xususiyatlari aks etishi, ayniqsa, ona tili taʼlimida oʻquvchilarning nutqini rivojlantirish, oʻquvchilarni oʻz fikrini mustaqil, erkin va asosli bayon qila olish koʻnikmasini oʻstirish orqali nutqiy faoliyatga tayyorlash jarayonini sifatli tashkil etish va kutilgan natijaga erishishda ona tili darslarida taʼlim oluvchining ogʻzaki hamda yozma nutqini namunali darajaga olib chiqish toʻgʻrisida fikr yuritgan. Nutqiy kompetensiya uzluksiz taʼlimda oʻqitiladigan barcha fan predmetlarining integratsiyalashuvi natijasida takomillashib boradi va oʻquvchilarning oʻz nutqi ustida ishlashiga imkon beradi. Nutqiy kompetensiya oʻquvchilarning amaliy faoliyati davomida axborotlar bilan ishlashi, turli nutqiy vaziyatlarda oʻz gʻalar fikrini tinglashi va oʻz fikrini mustaqil bayon eta olishi, mantiqiy fikrlashi, ogʻzaki yoki yozma maʼlumot olish va maʼlumot berish jarayonlarida adabiy til meʼyorlariga amal qilgan holda lisoniy qoidalarni qoʻllashi natijasida takomillashib boradigan nutqiy bilim, koʻnikma va malakalarni qoʻllay olish qobiliyatidir. Oʻquvchilarning nutqiy kompetensiyalari ular mavjud boʻladigan barcha lisoniy hamjamiyatlarda, yaʼni: oʻz oilasida, tengdoshlari davrasida, ijtimoiy muhitlarda amalga oshiriladigan nutqiy faoliyatlari davomida sayqallanib boradi, chunki oʻquvchi oʻz navbati bilan ham soʻzlovchi, ham tinglovchi pozitsiyasini egallaydi, jarayonning faol ishtirokchisi sifatida savol-javoblarda qatnashadi, munosabat bildiradi, oʻz fikrlarini himoya qilishda soʻz boyligidan toʻla foydalanishga ehtiyoj sezadi, shu holat oʻquvchi leksikonida hikmatli soʻzlar, maqollar, hikoyalardan eshitib, oʻqib oʻzlashtirgan soʻzlardan amalda foydalanish imkoniyatini yaratadi. Nutqiy kompetensiyani tashkil etuvchi tinglash, soʻzlash, oʻqish va yozish tarkibiy elementlari oʻquvchilarda bir-birini taqoza etuvchi hamda toʻldirib boruvchi, oʻzaro chambarchas bogʻlangan nutqiy jarayonlar boʻlib, har biri nutqiy faoliyatning rivoji uchun muhim ahamiyatga egaligi bilan ajralib turadi. Umumiy oʻrta taʼlimda oʻquvchilarning nutqiy kompetensiyalari tizimli va uzluksiz ravishda oʻqitishning dastlabki bosqichlaridan boshlab rejaga muvofiq til sathlariga oid grammatik qoidalar va ularni mustahkamlashga doir mashq va topshiriqlar asosida rivojlantirilib boriladi. Ona tili darslarida oʻquvchilarning nutqiy kompetensiyalari ham rivojlantirilib boriladi. Hozirgi shiddat bilan rivojlanayotgan axborot asrida til oʻqitish tizimida ham zamonaviy yondashuvlar, interfaol metodlar va zamonaviy didaktik vositalardan foydalangan holda oʻquvchilarda tinglash, soʻzlash, oʻqish va yozish nutqiy koʻnikmalarni kompleks rivojlantirish bugungi davr talabidir. Shu nuqtayi nazardan amaliyotda oʻquvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan Ona darslarida qoʻllaniladigan taʼlim metodlari va

didaktik vositalar tizimi quyidagicha mazmunga ega bo'lishi tavsiya etiladi: - o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga oid berilgan nazariy ma'lumotlar; - o'quvchilarning o'qib tushunish ko'nikma va malakalarini rivojlantiruvchi mashq va topshiriqlar tizimi; - o'quvchilarning tinglab tushunish ko'nikma va malakalarini rivojlantiruvchi mashq va topshiriqlar tizimi; - o'quvchilarning so'zlash ko'nikma va malakalarini rivojlantiruvchi mashq va topshiriqlar tizimi; - o'quvchilarning yozish ko'nikma va malakalarini rivojlantiruvchi mashq va topshiriqlar tizimi; - o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda matn va matn ustida ishlashga oid mashq va topshiriqlar tizimi; - o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda rasmi mashq va topshiriqlar tizimi. Demak, Ona tili darslarida o'quvchilarga nutqiy kompetensiya tarkibiy elementlarining funksional mazmunini singdirish va amalda qo'llashga o'rgatish ularning jamiyatda kommunikativ aloqaga kirishlarida, og'zaki va yozma muloqot jarayonlarida faol ishtirokini ta'minlashga xizmat qiladi.

Bugungi kunda ona tillarini o'rganishga respublikamizning barcha ta'lim muassalarida katta e'tibor qaratilmoqda. Buning uchun yetarlicha shartsharoitlar yaratilmoqda. O'qituvchilarning darslarni zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda olib borayotganligi o'quvchilarning o'zlashtirishida o'z aksini topyapti. Ma'lumki, chet tillar o'quv predmeti xususiyati o'qitish jarayoni xarakteri va pedagogik-didaktik tizimni asoslovchi aniq nazariya bilan aniqlanadi. Bugungi kunda xorijiy tillarni o'qitishning boshqa o'quv predmetlardan farqi kompetensiyalar (lingivistik, nutqiy, pragmatik, sotsiolingvistik)ning hisobga olinishidir. Ta'lim jarayonini tashkil etish uchun yaratilgan sharoit ob'ektiv sharoit bo'lib, umuman chet tili, jumladan, chet tili ta'limining tarkibiy qismi sanaldi. Bugungi kun talabalaridan kelib chiqadigan bo'lsak, til ko'nikmalarini shakllantirishda an'anaviy yondashuv u yoki bu jihatlari bilan, yoki bir tomonlamaligi bilan o'quv jarayoning barcha ehtiyojlarini qondira olmay qoldi, natijada olimlar yangi, zamonaviy, katta samara beradigan ilg'or uslublarni ishlab chiqish haqida bosh qotirib, ma'lum darajada o'qitish uslubiyoti nazariyasiga yangilik kiritishga muvaffaq bo'ldilar, natijada bugungi kunda jahon miqiyosida keng qo'llanilayotgan kommunikativ metod yaratildi.

Til ko'nikmalarini shakllantirishda muloqotning o'rni juda ham ahamiyatli. Bir vaqtning o'zida eshitish, yozish, o'qish va ayniqsa gapirish ko'nikmalarini barobar shakllantirish uchun kommunikativ yondashuv asosida xorijiy tilni o'zlashtirish, an'anaviy usulga qaraganda ancha tezroq samara beradi. Masalan, eng muhim hisoblangan kommunikativlik qobiliyati va ko'nikmalarini rivojlantirishda, o'rganuvchilar o'rtasidagi hissiy bog'liqliklarni amalga oshirishga yordam beradi, tarbiyaviy ahamiyatga ham ega bo'lib, ulardagi muammolarni yechishga yordam beradi. Guruhlarda ishlashda, do'stlarining «Zamonaviy dunyoda ijtimoiy fanlar: nazariy va amaliy izlanishlar» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya fikrlarini tinglashga va ularni qabul qilishda kommunikativ muloqotning o'rni juda katta. Kommunikativ o'yinlarni darsda qo'llashda o'rganuvchilarning asabiy bosimlarini yo'qotishga, dars davomida barcha

talabalarning bir xilda faol ishtirok etishlarini va faoliyat shakllarini almashtirishga imkon yaratadi. Darsning yanada qiziqarli o'tishini ta'minlaydi, talabalar diqqati tarqoq bo'lishini oldini oladi va mavzuning tugunli savollariga e'tiborlarini qaratishga yo'naltiradi. Talabalarda har kungi hayotda duch keladigan muloqotni dars davomida xorijiy tilda o'zlarida sinab ko'rish imkoni bo'lib, bu ularga kelajakda bema'lol muloqot qilishlariga juda katta yordam beradi. Kommunikativ o'yinlar orqali darslar olib borilganda xorijiy tilni o'zlashtirishdan ko'zlangan maqsadga kutilgandanda tezroq muloqot qila olish ko'nikmalariga erishish mumkin.

Kommunikativ metod, funksional-grammatik yondashuv.

Zamonaviy ta'lim tizimida tilni o'qitishning asosiy maqsadi o'quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish, ya'ni til vositalaridan real nutqiy vaziyatlarda samarali foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat. Shu jihatdan kommunikativ metod va funksional-grammatik yondashuv til o'qitishda yetakchi pedagogik yondashuvlar sifatida e'tirof etiladi. Ushbu yondashuvlar o'quvchini passiv bilim oluvchi emas, balki faol muloqot ishtirokchisi sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Kommunikativ metodning mohiyati

Kommunikativ metod — bu tilni o'rgatishda grammatik qoidalarni yodlashdan ko'ra, ularni amaliy nutq jarayonida qo'llashga yo'naltirilgan metoddir. Ushbu metod tilni aloqa vositasi sifatida o'zlashtirishni asosiy maqsad qilib qo'yadi.

Kommunikativ o'yinlar OTMlarning ona tili darslarida qo'llanilishi muhim hisoblanadi. Chunki ushbu yo'nalish talabalarining chet tilini o'zlashtirishlari biroz murakkabroq, ayniqsa gapirish ko'nikmalari yaxshi shakllanmagan. Shuning uchun ham darslarda interfaol metodlar va kommunikativ o'yinlar orqali olib borish, til ko'nikmalarini shakllantirishda kutilgan natijani bera oladi. Kommunikativ o'yinlar orqali chet tilida barcha til ko'nikmalarini bir vaqtning o'zida tez va samarali shakllantirish imkoni mavjud, ayniqsa muloqot qilishni rivojlantirish mumkin. Kommunikativ metodning boshqa metodlardan farqi shuki, unda eng pirovard maqsad talabalarda chet tilida erkin muloqot olib borish malaka va ko'nikmalarini shakllantirish va turli hayotiy hamda ilmiy, madaniy, ijtimoiy – siyosiy mavzular yuzasidan muloqot olib borilishiga erishishdir.

Kommunikativ metod bu ona tili o'qitish tarixidagi barcha mavjud uslublarning eng yaxshi yutuqlarini o'ziga mujassamlashtirgan zamonaviy, ilg'or yondashuv bo'lib, unda asosiy e'tibor chet tilida og'zaki muloqot olib borishga qaratilgan bo'lib, til o'rganishning barcha boshqa tomonlari hammasi shu muloqot olib borishga xizmat qiladi. Bunda chet tilini o'rganishning quyidagi faoliyatlari o'zaro hamkorligining ta'minlanishi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi, jumladan: yozma nutq, og'zaki nutq, amaliy va nazariy bilimlar barchasi talabalar kommunikativ faoliyatini o'stirishga bevosita xizmat qiladi. Ayniqsa og'zaki nutqning quyidagi uch turiga asosiy e'tibor qaratiladi. Talabalar kommunikativ

faoliyatini o`stirishda kommunikativ o`qitishning bir yo`nalishi bo`lgan interfaol metod muhim rol o`ynaydi chunki aynan mana shu metod talabalarning chet tilida o`zaro erkin muloqot olib borishini taqozo etadi. Ayniqsa bunday metod bilan chet tilini o`qitishda nutqning barcha turlari bilan ish ko`rish yaxshi natija beradi. Demak, talabalarning monologik nutqi, dialogik 166 «Zamonaviy dunyoda ijtimoiy fanlar: nazariy va amaliy izlanishlar» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya nutqi va ayniqsa polilogik nutqiga asosiy e`tiborni qaratib darsda yakka, juft va guruh bo`ylab ishlash yo`lga qo`yilishi lozimki, unda talabalar o`zlarida bevosita monologik nutq, dialogik nutq va polilogik nutq ko`nikma va malakalarini shakllantirishga erishadilar. Talabalar kommunikativ faoliyatini shakllantirish metodist o`qituvchidan katta va muntazam mehnatni talab qiladi. Bunday faoliyatni shakllantirish o`ziga xos texnologiyaga, ya`ni qator ijodiy metodik ishlar va faoliyatlarning majmuasiga asoslanadi, aks xolda natijalar yomon bo`lib chiqishi mumkin. Kommunikativ faoliyatni shakllantirishda didaktik prinsplarining barchasiga rioya qilinishi maqsadga muvofiqdir. Bu esa kommunikativ faoliyatni shakllantirishda bosqichma – bosqich ish ko`rishni bevosita taqozo etadi. Har bir bosqichda olib boriladigan u yoki bu faoliyat turi mantiqan obdon rejalashtirilishi kerak, ayniqsa, bosqichlarga ko`ra kommunikativ faoliyatni shakllantirishda til materiallarining talabalarga bo`lib – bo`lib o`rganish uchun taqdim etish, oddiydan murakkabga o`tish prinsipiga amal qilish birinchi darajali ahamiyatga ega. Til o`rganuvchilar kommunikativ faoliyatini rivojlantirishda metodist o`qituvchi bosqich yuqorilagan sari nutqning 3 asosiy turi bo`lgan monolog, dialog va poliloglardan unumli foydalanishi maqsadga muvofiqdir, bunda monologik nutq boshlang`ich bosqichlarda ko`proq qo`llanilsa, keyingi yuqori bosqichlarda dialogik va polilogik yutuqlar yaxshi samaralar berishi amalda ko`zatiladi.

Kommunikativ metodga, jumladan interfaol metodga asoslanib tashkil etilgan bunday darslarda o`qituvchi bir nazoratchi, kuzatuvchi yoki boshqaruvchi vazifasini o`taydi, darsda esa talabalar o`zaro faollik namoyish etib barcha faoliyatlarni o`zlari bajaradilar, ularga dars davomida gapirib muloqot yuritish imkoniyati beriladi. Talabalar kommunikativ faoliyatini o`tkazishda rol o`yinlar, musobaqalarga asoslangan faoliyatlar video materiallarga asoslanib til o`rganish, chet tilida hikoya eshitirishlarini tinglash, chet elliklar bilan jonli muloqot olib borish imkoniyatlaridan foydalanishi talabalarda kommunikativ faoliyatini o`stirishda muhim omillar bo`lib xizmat qiladi. Ayniqsa muntazam chet tilidagi radio eshitirishlarini tenglab borish, jahon televidinyasining ingliz tilida beradigan teleko`rsatuvlarini muntazam ko`rib borish ingliz tilida gazeta - jurnallarni o`qib borish talabalar nutqining zamonaviy andozalar darajasiga ko`tarilishiga olib boradi. Chet tilini mukammal egallash, avvalo, uning yozma va og`zaki shakllarini puxta o`rganishni taqozo etadi. Bu ijobiy natijaga erishishda muhim ahamiyatga 167 «Zamonaviy dunyoda ijtimoiy fanlar: nazariy va amaliy izlanishlar» nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya ega. Biror shaxs bilan muloqotda bo`lish esa kishidan tilning ijtimoiy o`zaro ta`sir muhitiga kirishni talab qiladi. Agar suhbatdoshingiz o`z javobidan imoishora, yuz qiyofasi va tana a`zolari harakatidan foydalanmasa, uning fikrini tushunish chet tilini o`rganayotgan shaxslarga

mushkul bo'lishi mumkin. Kommunikativ faoliyatlarning maqsadi til o'rganuvchilarni ana shun-day munosabatlarga, muhitga javob berishga tayyorlashdir. Kommunikativ faoliyat ikki: yozma va og'zaki nutq, turlariga bo'linadi. Og'zaki nutq orqali chet tilini o'rganuvchi: xulosaga kelish; dis-kussiya qilish; ko'rsatmalar berish; muammoni hal etish; o'zi haqida so'zlash; rolli va vaziyatli o'yinlarda ishtirok etish malakalarini orttiradi.

Kommunikativ kompetensiya – ijtimoiy vaziyatlarda ona tilida hamda birorta xorijiy tilda o'zaro muloqotga kirisha olishni, muloqotda muomala madaniyatiga amal qilishni, ijtimoiy moslashuvchanlikni, hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi – media manbalardan zarur ma'lumotlarni izlab topa olishni, saralashni, qayta ishlashni, saqlashni, ulardan samarali foydalana olishni, ularning xavfsizligini ta'minlashni, media madaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

O'zini-o'zi rivojlantirish kompetensiyasi – doimiy ravishda o'z-o'zini jismoniy, ma'naviy, ruhiy, intellektual va kreativ rivojlantirish, kamolotga intilish, hayot davomida mustaqil o'qib-o'rganish, kognitivlik ko'nikmalarini va hayotiy tajribani mustaqil ravishda muntazam oshirib borish, o'z xatti-harakatini muqobil baholash va mustaqil qaror qabul qila olish ko'nikmalarini egallashni nazarda tutadi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi – jamiyatda bo'layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va ularda faol ishtirok etish, o'zining fuqarolik burch va huquqlarini bilish, unga rioya qilish, mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala va huquqiy madaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Milliy va umummadaniy kompetensiya – vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e'tiqodli bo'lish, badiiy va san'at asarlarini tushunish, orasta kiyinish, madaniy qoidalarga va sog'lom turmush tarziga amal qilish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi – aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarni tuza olish, kundalik faoliyatda turli diagramma, chizma va modellarni o'qiy olish, inson mehnatini yengillashtiradigan, mehnat unumdorligini oshiradigan, qulay shart-sharoitga olib keladigan fan va texnika yangiliklaridan foydalana olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Ona tili o'quv predmetida quyidagi kompetensiyalar tayanch kompetensiya sifatida loyihaga kiritilgan:

- Mustaqil va ijodiy fikrlash kompetensiyasi
- Nutqiy(Lingvistik) kompetensiya
- Sotsiolingvistik kompetensiya
- Pragmatik kompetensiya

Quyidagi kompetensiyalar ona tili o'quv predmeti uchun tasdiqlangan tayanch kompetensiyalardir.

1. Nutqiy kompetensiya (tinglab tushunish, so'zlash, o'qish, yozish):

2. Lingvistik kompetensiya (fonetika, grafika, orfoepiya, orfografiya, leksika, grammatika va uslubiyatga oid): Hozirgi vaqtda “til kompetensiyasi” atamasi ostida ma’lum bir tilda gaplashuvchi jamiyat a’zolarining bir-biri bilan muloqotga kirishishlari uchun zarur bo’lgan til malakasi majmuasi va o’quv predmeti sifatidagi til fani haqidagi bilimi tushuniladi.

Til kompetensiyasi o’quvchidan o’zi mansub bo’lgan yoki o’rganayotgan til va uning me’yorlarini bilishni taqozo qiladi. Demak, til kompetensiyasi u yoki bu til imkoniyatlaridan amalda foydalanish malakasidir.

Til uslubchilarining ta’kidlashlaricha, til kompetensiyasi tuzilishini ikki asosda – lingvistik va psixologik tamoyillar asosida belgilash mumkin. Lingvistik tamoyilga ko’ra, til bir necha sohalarning (fonetik, leksik, morfologik, sintaktik) o’zaro munosabatidan tashkil topgan butunlik ekan, til kompetensiyasi ham shu sohalarga xos kichik sistemalarning o’zlashtirilishiga qarab belgilanadi. Shunga ko’ra til kompetentligi deganda, insonning til ongida mavjud bo’lgan barcha kichik sistemalarning bir butunligi va undan foydalanish imkoniyati tushuniladi.

Ko’rinadiki, tilning sathli strukturasi til kompetensiyasi strukturasi belgilaydi. Demak, til kompetensiyasini til struktur bir butunligiga qiyosan belgilash mumkin bo’ladi. Bunga muvofiq, til kompetensiyalari fonetik, leksik, morfologik, sintaktik kompetensiyalarga ajratiladi. Tilning tovush imkoniyatlaridan vaziyatga qarab to’g’ri va o’rinli foydalanish malaka va ko’nikmasi fonetik kompetensiya; sinonim, omonim, antonimlar dan; metafora, metonimiya, sinekdoxalardan to’g’ri va o’rinli foydalanish malaka va ko’nikmasi leksik kompetensiya; qo’shimchalar omonimiyasi, sinonimiyasi, antonimiyasi kabilardan foydalanish malaka va ko’nikmasi morfologik kompetensiya; sintaktik qoliplar, gapda so’zlar tartibidan maqsadga muvofiq foydalanish malaka va ko’nikmasi sintaktik kompetensiyani shakllantiradi.

2-MAVZU. Zamonaviy dars turlari va shakllari. Savod o'rgatish metodikasining ilmiy, lingvistik va psixologik asoslari

Reja:

1. Zamonaviy dars shakllari.
2. Darslarni interfaol metodlardan foydalangan holda tashkil etish.
3. Zamonaviy dars jarayonida ta'limiy o'yinlardan foydalanish.
4. Zamonaviy dars jarayonida ta'limiy o'yinlardan foydalanish

Darslarni zamonaviy, interfaol metodlardan foydalangan holda tashkil etishning mohiyatini o'rgatish. Hozirgi vaqtda ta'lim jarayonida o'qitishning zamonaviy metodlari keng qo'llanilmoqda. O'qitishning zamonaviy metodlarini qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Bu metodlarni har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq. Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasida katta tajriba asoslarini tashkil etuvchi zamonaviy dars shakllarini quyida ko'rib chiqamiz.

Zamonaviy dars shakllari Ishchanlik o'yini darsi – dars mavzusi bo'yicha masalalarni hal etish jarayonida o'quvchilarning faol ishtirok etishini ta'minlash orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish mashqi. Rolli o'yin darsi - dars mavzusi bo'yicha masalalarni o'rganishda o'quvchilarga oldindan ma'lum rollarni taqsimlash va dars jarayonida shu rolni bajarishlarini tashkil etish asosida bilimlarni mustahkamlash darsi. Teatrlashtirilgan dars – dars mavzusi bilan bog'liq sahna ko'rinishlari tashkil etish orqali dars mavzusiga doir kompyuter materiallari (multimedia, virtual o'quv kursi va shu kabilar) asosida o'tiladigan dars. Kim oshdi savdosi darsi – o'quv fani ayrim bo'limi bo'yicha bilimlarni har bir o'qituvchi qanchalik ko'p bilishini namoyish etish darsi. Yarmarka darsi – dars mavzusini bo'laklar bo'yicha oldindan o'zlashtirgan o'quvchilarning o'zaro muloqot asosida sinfga qiziqarli tushuntirish orqali o'tiladigan dars. Formulalar darsi – o'quvchilarning formulalarni puxta o'zlashtirishlari bo'yicha turli o'yinlar shaklidagi mashqlar o'tkazish darsi. O'yin darsi – dars mavzusiga mos o'yin orqali o'quvchilarning o'zlashtirishlari tashkil qilish darsi. “Sud darsi” - o'quvchilar bilan dars mavzusiga mos “sud” jarayonini tashkil etish orqali yangi mavzuni

tushuntirish darsi. Konsert darsi - dars mavzusini sahnalashtirgan holdagi konsert shaklida ifodalash mashqlari bo'lib, o'quvchilarni faollashtirish va bilimni mustahkamlash imkoniyatini beradi. "Tergovni bilimdonlar olib boradi" darsi - dars mavzusini oldindan puxta o'rgangan o'quvchilar yordamida qiziqarli savol-javoblar, tahlillar asosida isbotlab tushuntirish mashqlari bo'lib, bunda o'quvchilar dars mavzusini o'zlashtirib, eslab qolishlari uchun qulaylik yaratiladi. Integral (integratsiyalashgan) darsi - bir necha fanlarga oid integratsiyalash uchun qulay bo'lgan mavzular bo'yicha tashkil qilingan dars bo'lib, o'quvchilarning turli fanlarga qiziqishlarini orttirib, ta'lim jarayonidagi faolliklarini ta'minlaydi. Bunday darslar o'quvchilarga fanlararo bog'liqlikni o'rgatish orqali ulardan olam tuzilishining ularning ilmiy asoslarini to'liq idrok etish, ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish, ijodiy tafakkurlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. "Mo'jizalar maydoni" darsi - o'quvchilar bilan o'tkaziladigan qiziqarli o'yin bo'lib, turli savollarga belgilangan vaqt davomida to'g'ri javoblar topish va g'oliblarni rag'batlantirish orqali o'quvchilarda fikrlash, topqirlik, ziyraklik va bilimlarini kengaytirib borish sifatlarini shakllantiradi.

Darslarni interfaol metodlardan foydalangan holda tashkil etish. Interfaol ta'lim metodlari hozirda eng ko'p tarqalgan va barcha turdagi ta'lim muassasalarida keng qo'llanayotgan metodlardan hisoblanadi. Shu bilan birga, interfaol ta'lim metodlarining turlari ko'p bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonining deyarli hamma vazifalarini amalga oshirish maqsadlari uchun moslari hozirda mavjud. Amaliyotda ulardan muayyan maqsadlar uchun moslarini ajratib tegishlicha qo'llash mumkin. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda "Zakovatli zukko" metodi, "Qarama-qarshi munosabat" metodi, "Taqdimot" metodi, "Pinbord" metodlarni qo'llash va ta'lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi. Interfaol metod biror faoliyat yoki muammoni o'zaro muloqotda, o'zaro bahs-munozarada fikrlash asnosida, hamjihatlik bilan hal etishdir. Bu usulning afzalligi shundaki, butun faoliyat o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatib, mustaqil hayotga tayyorlaydi. Interfaol metodlar deganda - ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi bo'lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlarni tasniflashda ularni interfaol metodlar, interfaol ta'lim strategiyalari, interfaol grafik organayzerlarga ajratish mumkin. Hozirgi kunda eng ommaviy interfaol ta'lim metodlari quyidagilar sanaladi. 1.

"ZAKOVATLI ZUKKO" - mavjud bilimlarni puxta o'zlashtirishda o'quvchilarning fikrlash, tafakkur yuritish layoqatlariga egaliklari muhim

ahamiyatga ega. “Zakovatli zukko” metodi o‘quvchlarda tezkor fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish, shuningdek, ularning tafakkur tezliklarini aniqlashga yordam beradi. Metod o‘z xohishlariga ko‘ra shaxsiy imkoniyatlarini sinab ko‘rish istagida bo‘lgan o‘quvchlar uchun qulay imkoniyat yaratadi. Ular o‘qituvchi tomonidan berilgan savollarga qisqa muddatlarda to‘g‘ri va aniq javob qaytara olishlari zarur. Savollarning murakkablik darajasiga ko‘ra har bir savolga qaytarilgan to‘g‘ri javob uchun ballar belgilanadi. Yakuniy ballarning o‘rtacha arifmetik qiymatini topish asosida tezligi aniqlanadi. Ballarning belgilanishi o‘quvchlarining shaxsiy imkoniyatlari to‘g‘risida aniq tasavvurga ega bo‘lishlarini ta‘minlaydi. Metod o‘quvchlar bilan yakka tartibda, guruhli va ommaviy ishlashda birdek qo‘llanilishi mumkin.

“QARAMA-QARSHI MUNOSABAT” metodi o‘z mohiyatiga ko‘ra o‘zlashtirilgan bilimlarni tahlil va sintez qilish asosida asosiy hamda ikkinchi darajali ma‘lumotlar sifatida guruhlariga ajratish imkonini beradi. Metodni qo‘llashda quyidagi harakatlar amalga oshiriladi: -mavzuning umumiy mazmuni yodga olinib, uning ahamiyatini yorituvchi tayanch tushunchalar aniqlanadi; -ular muayyan ketma-ketlikda qayd etiladi; -tushunchalar shaxsiy yondashuv asosida muhim va u qadar muhim bo‘lmagan tushunchalar tarzida guruhlanadi; -jadval yaratilib, uning 1-ustuniga muhim bo‘lmagan tushunchalar yoziladi; -kichik guruhlar asosida shaxsiy yondashuv muhokama qilinadi; -jamoaning umumiy fikriga ko‘ra yakuniy xulosani ifoda etuvchi jadval yaratiladi. O‘quvchilar faoliyatining samaradorligini ta‘minlash uchun ularning e‘tiborlariga jadvallarni taqdim etish maqsadga muvofiqdir. 3. “Taqdimot” metodi o‘rganiladigan mavzu mohiyatini kompyuter xizmatidan foydalanilgan holda slaydlar majmuasi yordamida ochib berilishini ta‘minlaydi. Metodni qo‘llashda mavzuning asosiy g‘oyalari, tayanch tushunchalari, muhim xususiyatlari kichik matn, jadval, tasvir, sxema, rasm va diagrammalar asosida yoritiladi. Ushbu metod o‘quvchilarda mavzu mazmunini obrazli, yaxlit tarzda o‘zlashtirish ko‘nikmalarini shakllantiradi..

“Pinbord” metodi Bu usul aqliy hujum metodining bir ko‘rinishi bo‘lib, unda qo‘yilgan muammoni hal qilish bo‘yicha g‘oyalar alohida qog‘ozchalarda yozilib, doskaga mixlanib boriladi. Ikkinchi bosqichda esa, ular turli mezonlar bo‘yicha sinflarga bo‘linadi, saralanadi va muayyan tartibda doskada joylashtiriladi “Blits-so‘rov” (inglizcha “blits” – tezkor, bir zumda) metodi berilgan savollarga qisqa, aniq, lo‘nda javob qaytarilishini taqozo etadigan metod sanaladi. Unga ko‘ra o‘qituvchi o‘rganilgan mavzu, muayyan tarkibiy qismlar mohiyatining ochib berilishini talab etadigan savollarni ishlab chiqadi va o‘quvchilarning e‘tiboriga havola etadi. O‘quvchilar berilgan savolga qisqa muddatda, lo‘nda, aniq javob qaytara olishlari lozim. “Modellashtirish” (“modulus” – o‘lchov, me‘yor) metodi

o'quvchilarda o'zlashtirilgan mavzu, masala yoki hal qilingan muammo yuzasidan mantiqiy fikrlash, mavzu, masala yoki hal qilingan muammoning umumiy mohiyatini model (shartli belgi)lar yordamida tasvir shaklida ifodalay olish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Metodni qo'llashda tanlangan obyekt mohiyatini, muhim xususiyatlarini, ustuvor jihatlarini to'la ochib berishga alohida e'tibor qaratiladi.

“Jadval” metodi o'quvchilarda o'rganilayotgan mavzu, muhokama etilayotgan masala yoki muammoning nazariy mohiyatini jadval yordamida aks ettirish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Metodni qo'llashda o'quvchilar mavzu (masala, muammo) mohiyatini og'zaki bayon yoki yozma matn ko'rinishida emas, balki asosiy g'oya, tayanch tushuncha va muhim jihatlarini jadvalda aniq, qisqa ifodalash ko'nikmalarini o'zlashtiradi. Bilimlar soyaboni metodi Hamma fanga to'g'ri keladi. Bizga soyabon, o'tgan mavzuga doir savollar, atamalar, yomg'ir tomchilari rasmi yoki barglar kerak bo'ladi. Biz atamalarni barg yoki yomg'ir tomchilariga yopishtirib soyabonga bog'laymiz. Keyin o'quvchilar aylana bo'lib turishadi biz esa soyabonni ochib aylantiramiz. Kimga qaysi savol tushsa o'quvchi o'sha savolga javob beradi. 9. “Galereya” metodi o'quvchilarda kichik guruh asosida bir yo'la bir nechta masalani muhokama qilish qobiliyatini tarbiyalaydi. Metodni qo'llash chog'ida guruhning har bir a'zosi taklif etilgan barcha masalalar yechimini topishga o'z hissasini qo'shish imkoniyatiga ega bo'ladi..

“Dekoder” metodi bu metodda so'zlar yoki tushunchalar kodlangan bo'ladi o'quvchilar buni topishi zarur. Mustahkamlash bosqichida quyidagi topshiriq beriladi “Alifbodagi sonlar tartibini to'g'ri topsangiz , qaysi hayvonlar nomi berilganligini bilib olasiz”.

SCAMPER - bu metod yechimlarni topishning ko'plab yo'llarini, variantlarini topishga mo'ljallangan. Bu variantlar harakatlar yoki savollar ro'yxatiga asoslangan bo'lishi mumkin va ular bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga “Bu nima uchun kerak?”, “Buni qayerlarda foydalanamiz?”, “Yana nima maqsadda ishlatsak bo'ladi?” degan ketma-ketlik savollar asosida o'quvchilarni o'ylashga, boshqa sohalarni ham inobatga olgan holda to'liq va to'g'ri fikrlashga o'rgatib boriladi. Scamper - harakatlar, o'zgartirishlar ro'yxati ko'rinishidagi muammolarni hal qilish usuli.

FREEWRITING – bu o'quvchilarni yozish ijodkorligini rivojlantirish orqali fikrlarini kengaytirish maqsad qilib olingan. Bunda o'quvchi fikrlarni puxta o'ylab, bilimlarini ketma-ketlikda joylashtirib nutqda bayon qilishga qaratilgan. Bu integratsiyalashgan darslarda keng ma'lumotlar bilan ishlashda juda samarali natija beradi. Bundan tashqari yozish asosida qo'l xotirasi orqali olingan bilimlar xotirada uzoq vaqt saqlanadi. 12. SINEKTIKA – to'g'ridan-to'g'ri o'xshashlik

tamoyiliga asosan, birbiriga o'xshash ma'lumotlarni olamiz, ularni solishtiramiz va o'rganamiz. Bu metod boshlang'ich sinf o'quvchilarining har bir fani uchun juda mos. O'simliklar tuzilishini o'rganishda juda qulay hisoblanadi. O'quvchi taqqoslash asosida o'xshashliklarni to'liq o'rgangandan so'ng chuqur bilimga ega bo'lish bilan bir qatorda, dars va ijtimoiy hayotda duch keladigan muammoli vaziyatlarda aniq yechim topa olishiga yo'naltiriladi. Sinektika (boshqa yunoncha – "geterojen elementlarning kombinatsiyasi") - bu kollektiv intellektual faoliyatning ijtimoiy-psixologik motivatsiyasiga asoslangan ixtirochilik ijodkorligi usuli.

Zamonaviy dars jarayonida ta'limiy o'yinlardan foydalanish O'quvchilar uchun sinflaridagi o'yinlar xuddi hayotdan har qanday tushunchani o'rganishga o'xshaydi. O'yinlar g'alaba va yutqazish jarayoni bilan tuzilganligi sababli, ular o'quvchilarga ulardan o'rganish imkonini beradi. Boshqacha qilib aytganda, bolalar noto'g'ri bo'lgan narsalar haqida bilib olishlari mumkin, shu bilan muammolarni hal qilish strategiyasini o'rganadilar. O'yinlar va bardamlashtiruvchi mashqlar - kichik treninglar, psixologik testlar, harakatli o'yinlar, qo'shiq va she'rlar mazmuniga ko'ra harakatlar qilish asosida amalga oshiriladi. Inson hayoti davomida uch faoliyat turidan foydalanadi: o'yin, o'qish, mehnat. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining asosiy faoliyat turi o'qish bo'lishiga qaramay, bir faoliyatdan to'la ikkinchisiga o'tish bolada qiyinchilik tug'diradi. Shu sababli dars jarayonida turli ta'limiy o'yinlar qo'llangan holda darslar tashkil etiladi. Bular bilan bir qatorda o'quvchini tetiklashtiruvchi mashqlar, dam olish daqiqalari o'tkazish bolaning ruhiy, jismoniy toliqishini oldini olib, darsga bo'lgan diqqatini jamlashga olib keladi. O'yin "Landi - landi" Maydonchada doira chiziqlari atrofiga halqalar doira asosida terilgan. Doira chiziqlariga lotin alifbosidagi harflarni bosma ko'rinishda terib qo'yilgan. Bolalar doira atrofiga orqamachasi turib oladilar. Landi-landi o'yin boshlandi deyiladi. Musiqa ostida o'yin boshlanadi. Bolalar obrich bo'ylab musiqaga mos harakat qilib yuradilar va musiqa to'xtasa har-bir harf oldiga kelib turadilar. (O'yin sharti orqasiga qaramaydilar) Bolalar musiqa to'xtaganda kelib to'xtagan harflaridan boshlangan she'rlar aytadilar. She'r ayta olmagan bola o'yinda mag'lub bo'ladi. "Uchdi - uchdi" Maqsad: Bolalarni qo'l muskullarini rivojlantirish, xushyorlikka va chaqqonlikka o'rgatish. O'yinning borishi: O'yin keng joyda o'tkaziladi. Bu o'yinda kamida 20 ta bola ishtirok etadi. Tarbiyachi bolalarga shunday deydi: - Bolalar sizlarga uchadigan narsalarni nomini aytsam qo'llaringizni ko'tarasizlar, uchmaydigan narsalarni nomini aytsam qo'llaringizni ko'tarmaysizlar. Adashgan bola o'yindan chiqib she'r aytib beradi. "Xatosini top" Didaktik maqsad; Bolalarda kuzatuvchanlik, ixtiyoriy diqqatni rivojlantirish. Voqelikni to'g'ri aks ettirish. O'yin qoidasi; Suratdan, voqelikdan o'zaro kamchilikni topish. O'yin harakati; Bolaga chizilgan rasmni ko'rsatiladi,

musavvir qayerda xato qilganligi soʻraladi. Masalan, qish faslida bolalar oʻynayapti, daraxtda yaproqlar, bolalar oyogida shippak. Rasm bolaga tushunarli boʻlishi kerak. Navbat bilan rassom xatosini topib, vazifani murakkablashtiriladi. Musavvir xatosi koʻpaytiriladi. “Enerjayer” inglizcha soʻzdan olingan boʻlib, kuch va energiyamni qayta tiklayman maʼnosini bildiradi. Dars jarayonida enerjayerlardan foydalanish asosida bolalarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olish bilan bir qatorda, jismoniy va fiziologik rivojlanishlariga ham ahamiyat berib beriladi. Bardamlashtiruvchi mashqlarning dars va uning mavzusiga bogʻliqligi ham bolalarning charchogʻini chiqarish bilan bir qatorda dars mazmunini toʻldirib boradi. Oʻtkazilayotgan dam olish mashqlari, avvalo, dars mavzusiga, qolaversa, fanga mos boʻlsa, yanada maqsadga muvofiq boʻladi. Boshlangʻich sinflarda dam olish mashqlari asosan harakatli oʻyinlar, sheʼr, qoʻshiqlar mazmuniga koʻra harakatlar, kichik yoshdagi oʻquvchilarga mos psixologik testlar, qiziqarli hangomalar, topishmoqlar koʻrinishida boʻlishi lozim. Buni amalga oshirishda integratsiya jarayoni ham muhim rol oʻynaydi. Quyida bu jarayonni aks ettiruvchi enerjayer namunalari keltirib oʻtamiz. “Qush, hayvon, gul, daraxt, meva, sabzavot”. Enerjayer Oʻyinning borishi: Oʻqituvchi ishtirokchilarga koʻptokni otadi va “Qush” deydi, koʻptokni ilib olgan ishtirokchi “Bedana” deb javob beradi. Oʻqituvchi “Hayvon” desa, ishtirokchi “Boʻri”, “Gul” desa, ishtirokchi “Atirgul” deb javob beradi, “Daraxt” desa, ishtirokchi “Chinor” deb javob beradi, “Meva” desa, ishtirokchi “Olma” deb javob beradi, oʻqituvchi “Sabzavot” desa, ishtirokchi “Sabzi” deb javob beradi va koʻptokni qaytaradi. Oʻyinda barcha ishtirokchilar faol ishtirok etadilar. Oʻyin tezkor suratda oʻtkaziladi. Oʻyin oʻquvchilar fikrlash tezligini, diqqatni rivojlantiradi, soʻz boyligini oshiradi. Buni ona tili darslarida qoʻllash asosida tabiiy fanlarda olgan bilimlari bilan integratsiyalash jarayonini yuzaga keltiramiz Matematik enerjayer Bir-ikki-boshimiz oʻngga –chapga, Uch-toʻrt- qoʻlimiz ikki yoʻnga, Besh-olti-jim oʻtiramiz, Yetti-sakkiz-dangasalikni uloqtiramiz. Bu enerjayer orqali matematika va tabiiy fanlar orasidagi bogʻliqlikni yuzaga keltiramiz. Bugungi kunda dunyoda turli xil zamonaviy pedagogik texnologiyalar mavjud boʻlib, oʻqitish jarayonida eng samaralisini tanlash birinchi navbatda dars beruvchi oʻqituvchiga bogʻliqligini yaqqol koʻrishimiz mumkin. Shunday ekan, oʻqitishning interfaol usullarini tanlashda taʼlim maqsadi, taʼlim oluvchilarning soni va imkoniyatlari, oʻquv muassasasining oʻquv-moddiy sharoiti, taʼlimning davomiyligi, oʻqituvchining pedagogik mahorati va boshqa omillarni eʼtiborga olgan holda tanlash taʼlim sifatini yanada oshirishga asos boʻlib xizmat qiladi.

OʻYINLARDAN FOYDALANISHNING 10 TA AFZAL TOMONI:

1. Oʻquvchilarni sezgir qiladi Oʻyin oʻynash bolaning idrokini kuchaytirishga yordam beradi va shu bilan uning diqqatini oshiradi. Oʻyinlar tez

harakat talab qiladigan muhim xususiyatlarga ega, shuning uchun bolalar diqqatli bo'lishlari kerak. O'yinlar bolalarning miyasini mashq qildiradi.

2. O'quvchilarni qat'iyatli va shijoatli qiladi Sinfdagi o'yinlarda faol ishtirok etish bolalarga nima qilishdan qat'iy nazar qat'iyatli bo'lishga imkon beradi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, u o'rganish, qatnashish va sinfdagi mashg'ulotlarga e'tibor berishda bolalarning umumiy motivatsiyasini oshirishga yordam beradi.

3. Til va muloqotni rivojlantirishga yordam beradi Rivojlanayotgan bolaning miyasi ular duch kelgan har qanday yangi narsani tushunishga intiladi. Ular duch kelayotgan har bir yangi insondan ular muloqot va til ko'nikmalarini o'rganadi.

4. Muammolarni hal qilish qobiliyatini oshiradi Bolalarni sinf o'yinlariga jalb qilish ularni muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu bolalarga ijobiy ta'sir qiladi, chunki ular ilg'or matematik yoki mantiqan fikrlash bilan shug'ullanishlari mumkin.

5. Majburiyatlar o'rnatish va hamkorlik qilishni o'rgatadi Sinf o'yinlari bilan shug'ullanish bolalarga individual va guruh faoliyati bilan ishlash imkonini beradi. Shunday qilib, bu boshqa bolalar bilan aloqalarni o'rnatish va hamkorlik qilish uchun yo'l ochadi. Buning sababi, ular jamoa bo'lib ishlash usullarini o'rganadilar. Bu shuningdek, bolalarga navbat bilan qilish, boshqalarni tinglash, hurmatni kuchaytirish va adolatli o'yin o'ynash imkonini beradi.

6. O'ziga bo'lgan ishonch va hurmatni oshiradi Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'quv usullariga o'yinlarni kiritish bolalarning g'ururi va his-tuyg'ularini bog'laydi.

7. Ajoyib ta'lim usullari bilan tanishtiradi Ba'zida o'qish va yozish bolalar uchun juda zerikarli bo'lib tuyuladi, shuning uchun ular turli tadbirlarda qatnashishni afzal ko'radilar. O'yinli ta'lim berish usuli esa ularga ham o'rganishga ham darsdan zavq olishga yordam beradi.

8. Bolalarni bir nechta faoliyat bilan shug'ullanishga majbur qiladi. Dubaydagi eng yaxshi xalqaro maktablar sinf o'yinlarida badiiy komponentlarni o'rnatadilar. Bu o'quvchilarga o'zlarining original g'oyalarini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Natijada, ular o'zlarini sezilarli darajada ijodiy tarzda ifoda etishlari mumkin. Boshqa tomondan, yangi ko'nikmalar bilan shug'ullanish ularning hayotining turli jabhalariga eshiklarni ochadi.

9. O'quvchilarga har qanday yangi muhitga moslashishga yordam beradi Sinfdagi o'yinlar o'quvchilarga har qanday yangi muhitga moslashish strategiyasini ta'minlaydi, ayniqsa ular uzoq vaqt davomida sinfdan yoki maktabdan uzoqda bo'lgan vaqtida.

10. O'quvchilarni xatolaridan saboq olishga majbur qiladi O'quvchilar uchun sinflaridagi o'yinlar xuddi hayotdan har qanday tushunchani o'rganishga

o'xshaydi. O'yinlar g'alaba va yutqazish jarayoni bilan tuzilganligi sababli, ular o'quvchilarga ulardan o'rganish imkonini beradi.

Savod o'rgatish boshlang'ich ta'limning eng muhim bosqichi bo'lib, o'quvchilarda o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu jarayonning samaradorligi savod o'rgatish metodikasining ilmiy asoslanganligi, tilshunoslik qonuniyatlariga mosligi hamda o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish darajasiga bevosita bog'liqdir. Shuning uchun savod o'rgatish metodikasi ilmiy, lingvistik va psixologik asoslar majmuasiga tayangan holda tashkil etiladi.

Savod o'rgatish metodikasining ilmiy asoslari

Savod o'rgatish metodikasining ilmiy asoslari pedagogika, didaktika va ta'lim nazariyasining umumiy qonuniyatlariga tayanadi.

Ilmiy asoslarning mazmuni:

- ta'limning maqsad va vazifalarini aniq belgilash;
- ta'lim jarayonining tizimliliigi va izchilligi;
- osondan qiyinga, oddiydan murakkabga tamoyili;
- nazariya va amaliyotning uzviyligi.

Savod o'rgatishda ilmiy yondashuv o'qish va yozishga o'rgatishni bosqichma-bosqich tashkil etishni, mashq va takrorlash orqali ko'nikmalarni mustahkamlashni talab etadi. Savod o'rgatish metodikasining lingvistik asoslari Savod o'rgatish jarayonining muvaffaqiyati tilshunoslik fanining qonuniyatlariga amal qilinishiga bog'liq. Lingvistik asoslar ona tilining fonetik, leksik, grammatik va orfoepik xususiyatlariga tayangan holda belgilanadi.

Lingvistik asoslarning asosiy yo'nalishlari:

a) Fonetik asoslar

- tovush va harf munosabatini o'rgatish;
- unli va undosh tovushlarning farqlanishi;
- tovushlarni bo'g'inlarga ajratish;
- so'z tarkibini tovush jihatdan tahlil qilish.

b) Grafik asoslar

- harflarning yozma va bosma shakllari;
- harflarni to'g'ri yozish texnikasi;
- yozuvda harflarni bog'lash qoidalari.

c) Leksik va grammatik asoslar

- so'z ma'nosini tushuntirish;
- so'zlarning gapdagi vazifasini anglatish;
- sodda gap tuzishga o'rgatish.

Lingvistik asos savod o'rgatishda o'quvchilarning tilni ongli o'zlashtirishiga yordam beradi.

Savod o'rgatish metodikasining psixologik asoslari Savod o'rgatishda o'quvchilarning yosh va individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Psixologik asoslar bolalarning idrok, tafakkur, xotira, diqqat va nutq rivoji bilan bevosita bog'liqdir.

Psixologik asoslarning asosiy jihatlari:

- boshlang'ich sinf o'quvchilarining qiziqish va ehtiyojlari;
- ko'rgazmali-obrazli tafakkurning ustuvorligi;
- qisqa muddatli diqqatni rivojlantirish zarurati;
- o'yin faoliyati orqali o'rganishga moyillik.

Savod o'rgatishda rasm, sxema, tovushli mashqlar, o'yinlar va interaktiv usullardan foydalanish psixologik jihatdan samarali hisoblanadi.

Ilmiy, lingvistik va psixologik asoslarning o'zaro bog'liqligi Savod o'rgatish metodikasi uch asos — ilmiy, lingvistik va psixologik asoslarning uzviy birligida amalga oshiriladi. Ushbu asoslar bir-birini to'ldiradi va ta'lim samaradorligini ta'minlaydi.

- Ilmiy asos — ta'lim jarayonining umumiy yo'nalishini belgilaydi.
- Lingvistik asos — o'qitiladigan materialning mazmunini aniqlaydi.
- Psixologik asos — o'qitish usullarining samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Savod o'rgatish metodikasining ilmiy, lingvistik va psixologik asoslari boshlang'ich ta'lim sifatini belgilovchi muhim omillardandir. Ushbu asoslarni uyg'unlashtirgan holda tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarda to'g'ri, ongli va ravon o'qish hamda yozish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

AMALIY MASHG'ULOT MATERIALLARI

1-amaliy mashg'ulot Ona tili va adabiyoti fanini o'qitishda zamonaviy baholash metodlari. Formativ va summativ baholash, rubrikalar asosida yozma va og'zaki nutqni baholash.

Zamonaviy ta'lim tizimida baholash faqatgina o'quvchining bilim darajasini aniqlash vositasi bo'lib qolmasdan, balki ta'lim jarayonini takomillashtirish, o'quvchini rivojlantirish va o'qitish sifatini oshirishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik mexanizm sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, ona tili va adabiyoti fanlarida baholash o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasi, ijodiy fikrlashi, matn bilan ishlash ko'nikmalari va adabiy-estetik didini rivojlantirishga yo'naltirilishi zarur.

An'anaviy baholash tizimi ko'proq yakuniy natijani o'lchashga qaratilgan bo'lsa, zamonaviy baholash metodlari o'quvchining o'rganish jarayonini, rivojlanish dinamikasini va individual imkoniyatlarini hisobga oladi. Ushbu ma'ruzada ona tili va adabiyoti fanini o'qitishda qo'llaniladigan zamonaviy baholash metodlarining mohiyati, turlari va amaliy ahamiyati yoritiladi.

Baholash tushunchasi va uning didaktik ahamiyati

Baholash — bu o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash, tahlil qilish hamda ularning ta'limiy rivojlanishini kuzatib borish jarayonidir. Zamonaviy pedagogik yondashuvda baholash quyidagi vazifalarni bajaradi:

- o'quvchilarning bilim darajasini aniqlash;
- ta'lim jarayonidagi bo'shliqlarni aniqlash;
- o'quvchini o'z ustida ishlashga rag'batlantirish;
- o'qituvchiga ta'lim metodlarini takomillashtirish imkonini berish.

Ona tili va adabiyoti fanlarida baholash faqat grammatik qoidalarni bilishni emas, balki o'quvchining nutqi, fikrlash mantiqi, matnni tahlil qilish va ifodali o'qish kabi kompetensiyalarni qamrab olishi lozim.

An'anaviy va zamonaviy baholash metodlarining farqi

An'anaviy baholash asosan og'zaki so'rov, yozma nazorat ishlari va testlar orqali amalga oshiriladi. Bu usullar ko'proq yakuniy natijani aniqlashga qaratilgan. Zamonaviy baholash metodlari esa quyidagi xususiyatlarga ega:

- jarayonga yo'naltirilganlik;
- shaffoflik va adolatlilik;
- o'quvchining individual rivojini hisobga olish;
- refleksiya va o'zini baholash imkoniyati.

Zamonaviy baholash metodlarining turlari

Formativ baholash

Formativ baholash ta'lim jarayonida doimiy ravishda olib borilib, o'quvchining rivojlanish dinamikasini kuzatishga xizmat qiladi. U quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

- savol-javoblar;
- mini-testlar;
- og'zaki va yozma fikr-mulohazalar;
- tezkor topshiriqlar.

Ona tili va adabiyoti darslarida formativ baholash o'quvchilarning nutqiy xatolarini o'z vaqtida aniqlash va tuzatish imkonini beradi.

Summativ baholash

Summativ baholash muayyan mavzu, bo'lim yoki o'quv yili yakunida o'tkaziladi. U o'quvchilarning erishgan natijalarini umumiy baholashga xizmat qiladi. Masalan, diktant, insho, test va imtihonlar summativ baholashga kiradi.

Diagnostik baholash

Diagnostik baholash o'quvchilarning boshlang'ich bilim darajasini aniqlash uchun qo'llaniladi. Bu baholash turi o'qituvchiga ta'lim strategiyasini to'g'ri belgilash imkonini beradi.

O'zini o'zi baholash va o'zaro baholash

Ushbu metodlar o'quvchilarda mas'uliyat, tanqidiy fikrlash va refleksiya ko'nikmalarini shakllantiradi. O'quvchilar o'z ishlari yoki sinfdoshlarining ishlarini belgilangan mezonlar asosida baholaydilar.

Baholash mezonlari va rubrikalar

Zamonaviy baholashda aniq mezon va ko'rsatkichlarga asoslangan rubrikalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Masalan, insho yoki bayon baholashda quyidagi mezonlar qo'llaniladi:

- mazmunning to'liqligi;
- mantiqiy izchillik;
- til va uslubga rioya qilish;
- imlo va punktuatsiya;
- ijodiy yondashuv.

Rubrikalar baholashning shaffofligini ta'minlaydi va o'quvchilarga o'z ustida ishlash yo'nalishini ko'rsatadi.

Raqamli baholash vositalari

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi baholash jarayoniga ham yangicha yondashuvlarni olib kirdi. Ona tili va adabiyoti fanida quyidagi raqamli vositalardan foydalanish mumkin:

- onlayn test platformalari;
- elektron portfoliolar;
- interaktiv topshiriqlar;
- mobil ilovalar orqali baholash.

Elektron portfolio o‘quvchining ijodiy ishlari, insholari va loyihalarini jamlash orqali uning rivojlanish dinamikasini ko‘rsatadi.

Zamonaviy baholash metodlarining afzalliklari

Zamonaviy baholash metodlari quyidagi afzalliklarga ega:

- o‘quvchining shaxsiy rivojlanishini ta‘minlaydi;
- ta‘lim jarayonini takomillashtiradi;
- o‘quvchini mustaqil ishlashga o‘rgatadi;
- adolatli va shaffof baholashni ta‘minlaydi.

\Ona tili va adabiyoti fanini o‘qitishda zamonaviy baholash metodlaridan foydalanish ta‘lim sifatini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Ushbu metodlar o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishga, ijodiy fikrlashini qo‘llab-quvvatlashga va ularni ta‘lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishga xizmat qiladi. Shuning uchun o‘qituvchilar zamonaviy baholash yondashuvlarini amaliyotga keng joriy etishlari zarur.

Zamonaviy ta‘lim tizimida baholash o‘quvchilarning bilimini tekshirish bilangina cheklanmay, balki ularning nutqiy rivojlanishini, tafakkuri va ijodiy salohiyatini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qilishi lozim. Ayniqsa, ona tili va adabiyoti fanlarida baholash o‘quvchilarning yozma va og‘zaki nutqini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan formativ va summativ baholash hamda rubrikalar asosida baholash metodlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Formativ baholash va uning nutqni rivojlantirishdagi o‘rni

Formativ baholash — bu ta‘lim jarayonida muntazam ravishda olib boriladigan, o‘quvchining rivojlanish dinamikasini kuzatishga qaratilgan baholash turi hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi o‘quvchini baho bilan jazolash emas, balki o‘rganish jarayonini yaxshilashdir.

Formativ baholashning asosiy xususiyatlari:

- jarayonga yo‘naltirilganlik;
- tezkor fikr-mulohaza (feedback);

- o‘quvchini o‘z xatolarini anglashga undash;
- nutqiy kamchiliklarni o‘z vaqtida bartaraf etish.

Ona tili va adabiyoti darslarida formativ baholash shakllari:

- og‘zaki javoblarni tahlil qilish;
- qisqa yozma ishlar (mini-insho, tezkor bayon);
- savol-javob va muhokamalar;
- og‘zaki nutqqa beriladigan izoh va tavsiyalar.

Formativ baholash orqali o‘quvchilarning so‘z boyligi, grammatik to‘g‘riligi, fikrni izchil bayon qilish ko‘nikmalari bosqichma-bosqich rivojlantiriladi.

Summativ baholash va uning ta‘limdagi ahamiyati

Summativ baholash — bu muayyan mavzu, bo‘lim yoki o‘quv yili yakunida o‘tkaziladigan baholash turi bo‘lib, o‘quvchining erishgan yakuniy natijalarini aniqlashga xizmat qiladi.

Summativ baholashning vazifalari:

- o‘quvchining umumiy bilim va ko‘nikmalarini baholash;
- davlat ta‘lim standartlari asosida natijani aniqlash;
- ta‘lim samaradorligini tahlil qilish.

Summativ baholash shakllari:

- diktant;
- insho va bayon;
- og‘zaki imtihon;
- test va nazorat ishlari.

Summativ baholashda o‘quvchining yozma va og‘zaki nutqi muayyan mezonlar asosida umumiy baho bilan ifodalanadi.

Rubrikalar asosida baholash tushunchasi

Rubrika — bu o‘quvchining ishini aniq mezonlar va darajalar asosida baholash imkonini beruvchi baholash jadvali hisoblanadi. Rubrikalar baholash jarayonini shaffof, adolatli va tushunarli qiladi.

Rubrikalar ayniqsa yozma va og‘zaki nutqni baholashda samarali bo‘lib, o‘quvchiga o‘z ustida ishlash yo‘nalishini aniq ko‘rsatadi.

Rubrikalar asosida yozma nutqni baholash

Yozma nutqni (insho, bayon, diktant) baholashda quyidagi mezonlar asosida rubrikalar tuziladi:

Asosiy mezonlar:

- mavzuning to‘liq yoritilishi;
- mantiqiy izchillik va kompozitsiya;

- til va uslubga rioya qilish;
- grammatik to‘g‘rilik;
- imlo va punktuatsiya;
- ijodiy yondashuv.

Rubrika orqali o‘quvchi qaysi jihatdan kuchli yoki kamchilikka ega ekanini aniq ko‘ra oladi.

Rubrikalar asosida og‘zaki nutqni baholash

Og‘zaki nutqni baholashda rubrikalar quyidagi ko‘rsatkichlarga asoslanadi:

- fikrning aniqligi va ravonligi;
- so‘z boyligidan foydalanish;
- grammatik to‘g‘rilik;
- talaffuz va ohang;
- mantiqiy izchillik;
- nutq madaniyati.

Og‘zaki nutqni rubrikalar asosida baholash o‘quvchining nutqiy faolligini oshiradi va uni erkin fikrlashga o‘rgatadi.

Formativ va summativ baholash hamda rubrikalar asosida yozma va og‘zaki nutqni baholash ona tili va adabiyoti fanini o‘qitishda muhim metodik ahamiyatga ega. Ushbu baholash yondashuvlari o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishga, mustaqil fikrlashini qo‘llab-quvvatlashga va ta‘lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ona tili darslarida nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasini takomillashtirishga oid kommunikativ, innovatsion, kreativ yondashuvlarning asosiy omillaridan biri og‘zaki va yozma nutqini adabiy til me‘yorlari asosida rivojlantirish hisoblanadi. Bu jihat, o‘quv faoliyatining jamoaviy xususiyati va bilimlarni qat‘iy o‘zlashtirilishi natijasida, nutqiy ko‘nikmalarga ega bo‘lish, o‘quvchilarda tinglab tushunish, eshitish, so‘zlash, yozish ko‘nikmalarining sub‘ektiv munosabat bildirish bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘nikma va malakalarni nazorat qilish, ta‘lim oluvchining intilishlari va qobiliyatlari, uning hayotiy tajribalaridan chiqargan xulosalarni inobatga olish kabi nutqiy vaziyatlarda namoyon bo‘ladi. Ma‘lumki, so‘nggi yillarda ta‘lim jarayoniga tatbiq qilingan 10-11-sinf “Ona tili” darsliklari shakl va mazmun jihatdan yangilandi. Mazkur darsliklarning o‘quvchilar uchun afzal tomonlaridan biri mavzular bosqichma-bosqich berilgan bo‘lib, nazariy ma‘lumotlar keyingi mavzularni o‘rganish uchun asosiy o‘rin tutgan. 10-sinf “Ona tili” darsligida nutq uslublari, morfologik ko‘rsatkichlar, ularning o‘ziga xos xususiyatlari uslubiyati, har bir uslubga xos bo‘lgan leksik va morfologik, sintaktik birliklarning ishlatilish o‘rinlari, gapning ifoda maqsadiga ko‘ra turlari, undalma va kirishlar, qo‘shma, ko‘chirma, o‘zlashtirma gaplar uslubiyati to‘g‘risidagi ma‘lumotlar berilgan. 11-sinf darsligida esa, nutq va uning madaniyligini ta‘minlovchi kommunikativ sifatlar

yuzasidan umumiy tushunchalar, nutq kommunikativ sifatlarining har biriga tegishli alohida nazariy ma'lumotlar hamda mavzularni mustahkamlashga doir mashq va topshiriqlar berilib, turli lug'atlardan og'zaki va yozma nutqni rivojlantirishga xizmat qiluvchi so'zlar izohi, tilimizga kirib kelgan yangi so'zlar ma'nosi keltirilgan.

Ona tili darslarida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish innovatsion metodlar asosida amalga oshirildi. Jumladan, ona tili darslarida innovatsion, interfaol ta'lim texnologiyalar ("Emotsional-ekspressiv bo'yoqdor so'zlar ustida ishlash" metodi, "Onlayn topshiriq berish" metodi, "Savodxon" metodi, Grammatik-assotsiativ metod, va "Qiziqarli taqdimot", "Zukkolik", "Sub'ektiv munosabat", "Ma'nosiga izoh", "Bahs-munozara" o'yinlari) tushunib so'zlash, ifodali o'qish, adabiy til me'yorlariga amal qilib yozma nutqini o'stirish uchun samarali natijalar beradi.

Shuningdek ona tili darslarida:

- "Savodxon" metodi yordamida imloviy me'yorlarni aniqlashtirish;
- "Grammatik-assotsiativ metod" metodidan foydalanib o'quvchilarni mavzu doirasida tilshunoslik asoslari bo'yicha grammatik qoidalar negizida matn turlarini tuzish va yozish;
- "Onlayn topshiriq berish" metodi vositasida masofaviy ta'limda lingvistik kompetensiyalar negizida nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish;
- "Qiziqarli taqdimot" o'yinini o'tkazish orqali rasmiy matnning rekvizitlariga rioya qilib tuzish; bahs-munozara asosida davra suhbatini tashkil etish;
- "Ma'nosiga izoh" o'yini yordamida o'quvchilarning olib borilayotgan dars mashg'ulot doirasida so'zlarning ko'chma ma'nolarini og'zaki va yozma nutqida foydalanish mumkin.

Nutqiy kompetensiyaning mazmun-mohiyati va elementlari

Nutqiy kompetensiya (tinglab tushunish, so'zlash, o'qish, yozish): - O'qituvchi nutqini, video va audio (multimedia ilovalari) matnlarni va topshiriqlarni tinglab tushuna oladi; rasmlar asosida va o'qib eshittirilgan matn yuzasidan suhbatga kirisha oladi, nutq jarayonida o'zlashtirgan yangi so'zlarni og'zaki nutqda qo'llay oladi; mashq matnidagi so'zlarni qo'shib o'qiy oladi, gap ohangiga rioya qilgan holda ravon va ifodali o'qiy oladi, harflar birikmasi ishtirok etgan so'zlarni o'qiy oladi; so'zda nechta tovush bo'lsa, shuncha bo'g'in bo'lishini bir unli tovush bo'g'in hosil qilishini, ya'ni o-na, u-ka, a-ka kabi bo'g'inga bo'la oladi, harflar birikmalari ishtirok etgan so'zlarni bo'g'inga bo'la oladi, x va h tovushli so'zlarni to'g'ri yoza oladi, bir mavzu doirasidagi savollarga javob yoza oladi, mash'al, ma'qul, ta'lim, Jur'-at, ta'-zim kabi tutuq belgili so'zlarni bo'g'inga bo'lib yoza oladi, lug'at, izohli, eshituv, yoddan yozuv, rasmlil diktant yoza oladi hamda gaplarni rasmlar tartibida ko'chira oladi.

O'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda o'qituvchining darsga jiddiy yondashishi zarur ekanligi Sh.Sariyevning tadqiqot ishida yoritilgan. "O'qituvchining o'qish namunasiga ko'ra o'quvchilar to'g'ri, ifodali o'qishni

o'rganadi. Darsda matnni o'qib berish uchun o'qituvchi puxta tayyorgarlik ko'rishi, mazmunni chuqurroq anglashga intilishi, matnning ayrim o'rinlari qanday o'qilishi lozimligini belgilab olishi lozim. O'qituvchi ayrim tovush, bo'g'in, so'zlarni qanday o'qish kerakligini izohlagach, o'quvchilar matnni navbat bilan o'qishadi. O'qituvchi ularni kuzatib, to'g'rilab boradi"⁶. O'qituvchi so'zni risoladagidek o'qishni, so'zlarni o'qish vaqtida intonatsiya va urg'uga e'tibor berishni, jumalarning tarkibidagi leksik birliklar tiniq, ravon talaffuz qilishni o'rgatsa, o'quvchilarning o'qish texnikasini egallash faoliyati aktiv holatga o'zgaradi.

O'qish texnikasini egallashda takror o'qish samara beruvchi nutqiy faoliyatdir. Bir marta o'qilgan matn o'quvchida yetarlicha tushuncha va bilim hosil qilmasligi mumkin. O'qish faoliyatining qiziqarli tashkil qilinishi ularning chuqur bilim egallashga yo'naltiradi. Muntazam kitob o'qish, ilmiy, badiiy adabiyotlarni mutolaa qilish muayyan motivlarni o'zida tarkib toptiradi.

– Binobarin, o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda yuqorida bildirilgan fikrlardan kelib chiqib quyidagi omillarni keltirish mumkin: o'quv dasturida berilgan mavzular bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilish;

– o'quvchilarning lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirish;

– mashq va topshiriqlarni bajartirish orqali nazariy bilimlarini mustahkamlash va nutqini o'stirish;

– ona tili darsligida berilgan matn va lug'at ustida ishlashni muntazam olib borish;

– ona tili mashg'ulotlarida ilg'or texnologiyalar va zamonaviy metodlar asosida bog'lanishli matn tuzish va yozish malakalariga e'tibor qaratish;

– ilmiy qarashlarga va badiiy ifodalarni izohlab, ularga subyektiv munosabat bildirish va mantiqiy fikrlash ko'nikmasini rivojlantirish.

Demak, ona tili darslarida o'quvchilarning nutq madaniyatini va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga har bir dars davomida e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

Nutq – fikr bayon qilish vositasi bo'lib, og'zaki va yozma shaklda ifodalanadi. Tafakkur nutq yordamida ro'y berib, shu tufayli kishilar bir-birlari bilan aloqa bog'laydilar. Og'zaki nutq pauza, urg'u, intonatsiya va tovushlar orqali tinglovchiga borib yetsa, yozma nutq harf va so'zlarning ma'lum qonuniyat asosida o'zaro birikuvini, tinish belgilari, har xil ajratishlar, gaplarni grammatik jihatdan aniq va tovushlarni bayon qilish orqali yetib boradi. Og'zaki nutqning yozma nutqdan yana bir farqi shuki, og'zaki nutqni eshitamiz, yozma nutqni ko'ramiz va o'qiyamiz. Yozma nutq murakkab jarayon bo'lib, u ko'p vaqt mehnat talab qiladi. Sintaksis jihatdan qaraganda yozma nutq eng to'liq va mukammal

nutqdir. Bu nutq ixtiyoriy fikrimizni ifodalab berishning eng yaxshi vositasidir. Yozma nutq og'zaki nutq asosida rivojlanadi. Og'zaki nutq hayotda kishilar bilan munosabatda bo'lish, ularga taqlid qilish yo'li bilan rivojlanib, boladan maxsus o'qish va o'rganishni talab etmaydi. Yozma nutq esa harfalar va belgilar yordami bilan tovushlar, so'zlar, gaplarni ko'z bilan idrok qilishga, qo'l bilan yozishga mo'ljallangan nutqdir. Nutq – kishi faoliyatining turi, til vositasi (so'z, so'z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o'zaro aloqa va xabar, o'z fikrini his-hayajon bilan ifodalash va boshqalarga ta'sir etish vazifasini bajaradi. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishi faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. O'quvchi uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli ta'lim olish qurolidir. Nutq o'stirish nima? Agar o'quvchi va uning tildan bajargan ishlari ko'zda tutilsa, nutq o'stirish deganda tilni har tomonlama (talafuzi, lug'ati, sintaktik qurilishining, bog'lanishli nutqni) faol amaliy o'zlashtirish tushuniladi. Agar o'qituvchi ko'zda tutilsa, nutq o'stirish deganda, o'quvchilar tilning talafuzi, lug'ati, sintaktik qurilishi va bog'lanishli nutqni faol egallashlariga yordam beradigan metod va usullarni qo'llash tushuniladi. Shuning uchun ham grammatik va imlo dasturi tovushlar va harflar, so'z, gap, bog'lanishli nutq kabi qismlarini o'z ichiga olgan. Ona tili dasturining bo'limlari: “Xat-savod o'rgatish va nutq o'stirish”, “o'qish va nutq o'stirish”, “Grammatika, imlo va nutq o'stirish” deb nomlangan.

Nutq faoliyati uchun, shuningdek o'quvchilar nutqini o'stirish uchun bir necha shartga rioya qilishi zarur:

1. Kishi nutqining yuzaga chiqishi uchun talab bo'lishi kerak. O'quvchilar nutqini o'stirishning metodik talabi o'quvchi o'z fikrini, nimanidir og'zaki yoki yozma bayon xohishini va zaruriyatini yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.

2. Har qanday nutqning mazmuni, material bo'lishi lozim. Bu material qanchalik to'liq, boy qimmatli bo'lsa uning bayoni shunchalik mazmunli bo'ladi. Shunday ekan, o'quvchilar nutqini o'stirishning ikkinchi sharti nutqqa oid mashqlarning materiali haqida, bola nutqini mazmunli bo'lishi uchun g'amxo'rlik qilish hisoblanadi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan so'z, so'z birikma, gap, nutq axborotlari yordamida ifodalansagina tushunarli bo'ladi. Shuning uchun nutqni muvaffaqiyatli o'stirishning uchinchi sharti – nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi. Bolalarga til na'munalarini berish, ular uchun yaxshi nutqiy sharoit yaratish zarur. Nutqni eshitish va undan o'z tajribasida foydalanish natijasida bolalarda ta'lim metodikasi asoslanadigan ongli ravishda “tilni sezish” shakllanadi.

Fikrni ifodalash usullariga ko'ra nutq og'zaki va yozma bo'ladi. O'g'zaki nutq yozma nutqdan quyidagicha farqlanadi: og'zaki nutq tovush nutqi, yozma nutq esa grafik nutqdir. Og'zaki nutqda eshitish sezgisi, yozma nutqda esa ko'rish va motor-harakat (qo'l harakati) sezgisi asosiy o'rin tutadi. Og'zaki nutq ham, yozma nutq ham kishilarning o'zaro aloqa quroli sifatida xizmat qiladi, ammo og'zaki nutq aniq hayotiy sharoitda, bevosita aloqa jarayonida yuzaga keladi; yozma nutqda bevosita, aniq sharoitdan ajratilgan holda ham, kishi ishtirokisiz ham foydalaniladi. Og'zaki nutq ko'pincha dialog tarzida, yozma nutq esa monolog tarzida bo'ladi. Yozma nutq logik izchillikka rioya qilgan holda, ayrim til shakllarini tushirib qoldirmay, ortiqcha takrorga yo'l qo'ymay bayon qilishni talab etadi, shuning uchun yozma nutq ancha murakkab va mavhum hisoblanadi.

O'quvchilar nutqini o'stirishda aniq belgilangan bir qator talablarga rioya qilinadi:

1. O'quvchilar nutqi mazmudor bo'lsin. Hikoya yoki insho o'quvchilar uchun yaxshi ma'lum bo'lgan dalillar, ularning kuzatishlari, hayotiy tajribalari, kitobardan, rasmlardan, radioeshtirish va teleko'rsatuvdan olgan ma'lumotlari asosida tuzilsagina mazmunli bo'ladi. Bolalar bilmagan narsa, ko'rmagan voqea-hodisalar haqida yetarli tayyorgarliksiz so'zlashga yo'l qo'yilsa, nutq kambag'al, mazmunsiz chiqadi. Nutq o'stirish metodikasi hikoya, insho uchun materialni puxta tayyorlashni, ya'ni material yig'ishni muhokama qilish, to'ldirish, asosiy mazmunini ajratish, zaruriy izchillikda joylashtirishni talab qiladi. Albatta, bunda o'quvchilarning yosh xususiyatlari va qiziqishlari ham hisobga olinadi. **1**

2. Nutqda mantiqiylik bo'lsin. O'quvchilar nutqi mantiqan to'g'ri bo'lishi, fikr izchil, asosli bayon etilishi, asosiy o'rinlar tushirib qoldirmasligi va o'rinsiz takrorga, mavzuga taaluqli bo'lmagan ortiqchalikka yo'l qo'ymasligi talab etiladi. Nutqning mantiqiyligi narsa, voqea-hodisalarni yaxshi bilish bilan belgilanadi, mantiqiy xato esa material mazmunini aniq bilmaslik, mavzuni o'ylamasdan noqulay tanlash natijasida kelib chiqadi. Bu ikki talab nutqning mazmuni va qurilishiga taaluqlidir. Nutqni til jihatidan shakllantirishga oid talablar ham mavjud.

3. Nutq aniq bo'lsin. O'quvchi dalillar, kuzatishlar, taassurotlarni haqiqatga mos ravishda oddiy bayon etibgina qolmay, shu maqsadning eng yaxshi til vositalaridan (so'z, so'z birikmasi, gaplardan) foydalangan holda, maxsus tasvirlar bilan ifodalashga o'rgansin.

4. Nutq til vositalariga boy bo'lsin. Mazmunni aniq ifodalash uchun o'quvchi nutqi til vositalariga boy bo'lishi, u har qanday vaziyatda ham kerakli sinonimlardan, xilma-xil tuzilgan gaplardan mazmunga eng mosini tanlab

---

1 Muhiddinov A.G'. O'quv jarayonida nutq faoliyati. – T.: O'qituvchi, 1995. 78-bet

foydalana olish ko'nikmasiga ega bo'lish zarur. Albatta , boshlang'ich sinf o'quvchilariga til boyligi yuzasidan yuqori talab qo'yib bo'lmaydi , ammo o'qituvchi o'quv ishlarida ularning so'z boyligini oshirib borishni har vaqt ko'zda tutishi kerak.

5. Nutq tushunarli bo'lsin. Og'zaki nutq esa eshituvchiga , yozma nutq esa uni o'quvchi tushunarli bo'lishi zarur. So'zlovchi yoki yozuvchi nutqini eshituvchining yoki o'quvchining imkoniyatini , qiziqishini hisobga olgan holda tuzsa , uni hamma birdek , hech qiyinchiliksiz tushunadi.

6. Nutq ifodali bo'lsin. Agar nutq ifodali , ya'ni jonli , chiroyli, ishontiradigan bo'lsa , eshituvchiga intonatsiya orqali ta'sir etsa , og'zaki nutq ham , yozma nutq ham tinglovchi va o'quvchiga hikoyaning umumiy ruhi , dalillar, tanlangan so'zlar , ularning emotsionalligi , tuzilgan jumla , iboralar yordamida ta'sir etadi. Nutqning tushunarli va ifodali bo'lishi har qanday shevaga xos va ortiqcha so'zlardan sof bo'lishini taqozo etadi.

7. Nutq to'g'ri bo'lsin. Maktab uchun nutqning adabiy til normalariga mos-to'g'ri bo'lishi alohida ahamiyatga ega. Yozma nutq grammatik , imlo va punktuatsiya jihatidan , og'zaki nutq esa orfoepik jihatidan to'g'ri tuzilishi talab etiladi. Nutqning to'g'ri , bo'lishi uchun so'z tanlash va nutq logikasi katta ahamiyatga ega.

Yuqorida sanab o'tilgan talablar o'zaro bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, maktab ishlari tizimida kompleks ravishda amalga oshiriladi.

Nutq fikrni bayon etish vositasi bo'libgina qolmay , uni shakllantirish quroli hamdir. Fikr nutqning psixologik asosiy vazifasini bajaradi , uni o'stirish sharti esa fikrni boyitish hisoblanadi.

Aqliy faoliyat tizimini egallash asosidagina nutqni muvaffaqiyatli o'stirish mumkin. Shuning uchun o'quvchilar nutqini o'stirishda materialni tayyorlash , takomillashtirish , mavzuga tegishlisini tanlash , joylashtirish va mantiqiy operatsiyalarga katta ahamiyat beriladi. Tafakkur til materiali yordamida nutqiy shakllantirilsa va bayon etilsagina muvaffaqiyatli o'sadi. Tushuncha so'zlar yoki so'z birikmalari bilan ifodalanadi , shunday ekan , tushuncha til vositasi bo'lgan so'zda muhim aloqa materialiga aylanadi. Kishi tushuncha ifodalaydigan so'z (so'z birikmasi)ni bilsagina , shu tushunchaga asoslangan holda , tashqi nutqda fikrlash imkoniga ega bo'ladi.

Til va nutq o'zaro bog'liq hodisalar bo'lib, til nutq uchun ashyodir, imkoniyatdir, nutq esa voqelikdir, ya'ni nutq til materiali asosida tashkil topadi. Til jamiyat a'zolari uchun umumiy bo'lib, ruhiy va moddiy materialdan iboratdir.

So'z, morfema, fonemalarning kishi xotirasidagi obrazlari ruhiy "material" hisoblanadi. Nutq yaratish jarayonida ma'lum tovush tizimida namoyon bo'ladigan so'z va morfemalar moddiy materialdir. Tilning ruhiy hodisaligi uning xotirada

saqlanishi bilan bog'liqdir. Tilning moddiyligini nutq jarayonida yuzaga keluvchi tovushlar belgilaydi.

Biz xotiramizda saqlanadigan qoidalaridan tezkorlik bilan foydalanib, biror fikrni yuzaga chiqarish uchun so'zlar grammatik ma'no tashuvchi morfemalar va so'z shakllari, asosan, gaplarni hosil qilamiz. Masalan, bizda kitobning qayerdan olinganligini bilish haqidagi fikr tug'ildi, deylik. Uni quyidagi savol shaklida yuzaga chiqaramiz: *Sen kitobni qaerdan olding?*

Bunda biz *sen, kitob, qaer, ol* leksemalaridan; *-ni, -dan, -ding* morfemalaridan va so'roq gap modelidan – qoidasidan foydalandik. Mazkur gapni aytish jarayonida xotiramizdagi leksemalar alohida affiks morfemalarni olib, so'z shakllariga aylandi va yuqoridagi tartibni egalladi. Til ruhiy hodisadan moddiy hodisaga aylandi.

Nutq tildagi ifoda vositalaridan foydalangan holda voqelikka aylangan fikrdir. Nutq nutq a'zolarining harakatiga ko'ra yuzaga kelib, ikki xil bo'ladi: ichki nutq va tashqi nutq. Kishilarning tovushlarni – so'zlarni talaffuz qilmasdan fikrlashi, mulohaza yuritishi, o'ylashi ichki nutqdir. O'pkadan chiqqan havoning nutq a'zolariga ta'siri, shu ta'sir natijasida ularning harakati bilan aniq tovushlar sifatida yuzaga keladigan nutq tashqi nutqdir.

Nutq harakatdagi tildir. Nutq til birliklarini o'zaro mantiqiy bog'lab, ularni harakatga keltiradi. Nutq so'z, so'z birikmalari va gaplardan iborat bo'ladi.

Adabiy me'yor. Ma'lum bir hududda tarqalgan uzus imkoniyatlari o'sha hududda yashovchi aholi uchun istisnosiz tushunarli bo'ladi, ya'ni aloqani yengil amalga oshirishga imkon beradi. Bu – tilning o'zi me'yordan iboratligini ko'satadi. Me'yor tilning yashash shaklidir

Adabiy me'yor uzusga asoslanadi, undan olinadi. Adabiy me'yor adabiy til bilan birga tug'iladi, badiiy adabiyotning, xalq madaniyatining taraqqiyoti bilan rivojlanib, o'z qoidalarini mustahkamlab boradi.

Adabiy me'yor uzusdan olinganligi sababli hamma uchun tushunarli bo'ladi. Shuning uchun jamiyat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Jamiyat a'zolarini uyushtirishda katta vazifalarga otlantirishda adabiy til, uning me'yori jamiyat uchun nihoyatda zarurdir.

O'zbek adabiy tili me'yori ilmiy asarlarda quyidagicha tasnif qilinadi: leksik-semantik me'yor, talaffuz – (orfoepik) me'yori, yozuv (grafik) me'yori, fonetik me'yor, aksentologik (urg'uni to'g'ri qo'llash) me'yor, grammatik (morfologik va sintaktik) me'yor, so'z yasaliş me'yori, imloviy me'yor, uslubiy me'yor, punktuatsion me'yor.

Adabiy me'yorning og'zaki va yozma ko'rinishlari mavjud bo'lib, og'zaki adabiy me'yorning rivojlanishiga xalq qiziqchilari askiyachilari, laifago'ylari, xalq shoir – baxshilari katta hissa qo'shsalar, yozma adabiy me'yorning shakllanishida

belgilangan yozuv shakli asosida yozib qoldirilgan yozma adabiyotning xizmati cheksizdir. Umuman olganda, adabiy til me'yorini o'rganish yangi hodisa emas. Til me'yori va adabiy me'yor muammo sifatida nutq madaniyati ilmiy soha deb tan olingunga qadar ham o'rganib kelingan. Adabiy til me'yori, uning shakllanish, rivojlanish, stabillashuv qonuniyatlari nutq madaniyati sohasining tekshirish obyekti hisoblanadi.

Nutq so'zlovchi yoki yozuvchi tomonidan shakllantirilgan matnning tashqi ko'rinishi bo'lib, u faqatgina lisoniy hodisa sanalmasdan, balki ham ruhiyat, ham nafosat hodisasi hisoblanadi. Shuning uchun ham yaxshi nutq deyilganda aytilmoqchi bo'lgan maqsadning tinglovchi va kitobxonga to'liq yetib borishi, ularga ma'lum ta'sir o'tkazishi nazarda tutiladi. Shunga ko'ra nutq oldiga ma'lum talablar qo'yiladi. Bu talablar nutqning mantiq jihatdan to'g'ri, aniq, chiroyli, erkin, maqsadga muvofiq bo'lishidir. Bu belgilar nutqning asosiy sifatleri, xususiyatlari deb qaraladi.

Nutqning to'g'riligi.

Nutqning to'g'riligi uning adabiy tili me'yorlariga muvofiq kelishidir. Bunda quyidagi me'yorlar hisobga olinadi.:

a) talaffuz me'yorlari:

Unli va undosh talaffuzi, so'z tarkibidagi qo'sh va yondosh unlilar talaffuzi, tutuq belgili so'zlar talaffuzi, kishilarning ism-familiyalari, qisqartma otlar, qo'shma fe'llar, so'z birikmalari, morfologik ko'rsatkichlar, so'z yasovchi forma yasovchi qo'shimchalar talaffuzlari.

b) morfologik me'yorlar:

Adabiy til dialect va shevalardan o'z morfologik me'yorlariga ko'ra ham farqlanadi. Buni biz adabiy tilda sozlarning kelishiklarda turlanishi, fe'llarning tuslanishi, son-miqdor tushunchalarning ifodalanish usullarida, shuningdek, so'z va so'z shakllarining yasalish xususiyatlarida ko'ramiz.

v) sintaktik me'yorlar:

Ega-kesimning mosligi, ikkinchi darajali bo'laklarning ularga bog'lanish qonuniyatlari.

g) imloviy me'yorlar:

Adabiy til yagona va umumxalq yozuv me'yorlariga tayanadi. Bu me'yorlar maxsus ishlangan va kelishilgan imlo qoidalarida o'z ifodasini topadi. Adabiy til imlo qoidalari bu til yozuvi, yozma shaklida foydalanuvchi barcha uchun umummajburiydir. Orfografik me'yorlar va bunga doir imlo qoidalari adabiy til yozma shaklining takomilida belgilangan omildir.

d) lug`aviy me'yorlar:

Har bir xalq tili o`sha millat a'zolarining erkin va bermalol fikrlasha olishi uchun yetarli bo`lgan so`z boyligiga ega. Bir tilga mansub bo`lgan bir sheva bu tilning boshqa guruh shevalaridan, jonli so`zlashuv tili esa adabiy tilda qo`llanuvchi so`zlar miqdori, xarakteri, shakli, hatto ma'nosiga ko`ra farqlanib turadi. Mana shunday xususiyat adabiy til bilan shevalar, jonli so`zlashuv tili bilan adabiy til doirasida ham mavjuddir. Demak, tildagi barcha sozlar adabiy tilda qo`llanilavermaydi.

Nutqning aniqligi.

Nutqning aniqligi tabiat va jamiyatdagi narsa va hodisalar bilan ularning nutqdagi atamasi bo`lgan material o`rtasidagi mutanosiblikni taqozo qiladi:

- a) sinonimlardan o`rinli foydalanish;
- b) antonimlardan to`g`ri foydalanish;
- c) ko`chma ma'noli so`zlarni o`rinli qo`llash;
- d) so`z birikmalarini to`g`ri qo`llash;
- e) iboralarni to`g`ri qo`llash;

O`qituvchi nutqida atamalar va mutaxassislikka oid leksika asosiy o`rinni egallaydi. Ular o`quvchi bilimining dunyoqarashining bilishi hisoblanadi.

Fan sifatida o`zbek tilshunosligi ham boy atamalarga ega. Ularning bir qismi tilshunos olimlarimiz tomonidan ijod qilingan bu bir qismi boshqa tillardan to`g`ri yoki kalkalash (nusxa olish) orqali qabul qilingandir.

XX asrda xalqaro ilmiy aloqalar nihoyatda ravnaq topdi. Ayni til hodisasi bir necha atama bilan izohlanadigan holatlar nihoyatda ko`paydi.

Aniqlik nutqning muhim fazilatlaridan biri sifatida qadimdan ma'lum. G`arb mutafakkirlari ham, Sharq olimlari ham aniqlikni nutq sifatlarining birinchi sharti hisoblanganlar. Aristotel "Agar nutq noaniq bo`lsa, u maqsadga erishmaydi" degan bo`lsa, Kaykovus: "Ey, farzand, so`zning yuz va orqa tomonini bilgin. Ularga rioya qilgan, so`zlaganda ma'noli gapir, notiqlikning alomatidir". Agar gapirgan vaqtingda so`zning qanday ma'noga ega ekanligini bilmasang aniqlik nutqning tenbrlarini yaxshilash, diktsiyaga e'tibor berish, tovushlarning past baland tovlanib turishi, unli va undoshlarni talaffuz etish, ohang kabilar.

O`zbek adabiy tili og`zaki nutq texnikasini rivojiga o`zbek madaniyatining atoqli namoyondalari – shoirlar, yozuvchilar. Can`atkorlar, aktyorlar katta hissa qo`shadilar..

Yozma nutq texnikasi o`z mohiyatiga ko`ra ikki turga bo`linadi.

1. Har qanday yozma nutq uchun zarur bo`lgan texnik xususiyatlar.

“Nutqning aniqligi so`zning narsa va hodisalardan aks etgan borliq belgilari bilan qat`iy mos kelinishidir”. Deydi rus tilshunosi V.N.Golovin.

Aniqlik ikki xil bo`ladi: narsaning aniqligi va tushuncha aniqligi. Narsa aniqligi nutqda aks etgan mavjudlikning narsalar, hodisalar doirasi bilan nusxa mazmunining munosabatida ko`riladi. Demak, mavjudlik narsalar, hodisalar orqali nutqda aniq aks etgan bo`lsa, bunday nutq aniq hisoblanadi.

Nutqning har tomonlama to`g`rib o`lishi uchun narsa aniqligining o`zi yetarli emas. Tushunchaviy aniqlik ham bo`lishi zarur. A.Qahhor “Men yozilgan sahifani hatto jumlaning ham ustidan tuzata olmayman. Jumla hatto butun bir sahifaning bir so`zini o`chirib, o`rniga, boshqasini yozish uchun boshqa qog`ozga o`sha jumla, hatto sahifani ko`chirib yozaman. Nutq bilan qilingan mehnat dard va quvonchni yuzaga chiqara oladi” – degan edi.

Aniq nutq yaratish so`zlovchidan quyidagilarni o`rganish va ularga amal qilishni talab qiladi:

a) tilning sinonimik imkoniyatlarini bilish va sinonimik qatorlardan kerakli variantni ajratib nutqda qo`llash.

b) Nutqda ishlatiladigan so`zning otlashgan ma`nolarini har tomonlama bilish; nojiddiy, taxminiy qo`llashlardan qochish; chunki batayn soz qo`llash nutqni beburd qiladi;

c) So`zning ko`p ma`noliligiga jiddiy e`tibor berish, ko`p ma`noni soz nutqda qo`llanganda o`zining qaysi ma`noda ishlatilayotganligini aniq tasavvur qilish, fikr yuzaga chiqishida bu so`zning boshqa ma`no qirralari mon`elik qilish-qilmasligini ko`z oldiga keltirish; omonimlarning xususiyatlarini adabiy normadagi ifodalar bilan yetkazishidir. O`qituvchining tili hamma vaqt o`zbek adabiy tili normalarga sodiq qoladi, adabiy tilning go`zal va ta`sirchanligini o`zida saqlaydi. Adabiy til ma`lum qo`shimchalar, Grammatik kategoriyalarni qo`llanilishidagi bir xilligi, barqarorligi bilan umumo`zbek harakatlarida bo`ladi. Shevalardan ustun turadi. Uning ustunligini bir tomondan adabiy normalar belgilaydi.

Nutqning mantiqiyliigi.

Mantiqiy nutq deb yaxlit bir tizim asosida tuzilgan, fikrlar rivoji izchil bo`lgan, har bir so`z, ibora maqsadga muvofiq ravishda ishlatiladigan nutqqa aytiladi.

Nutqning mantiqiyliigi uning asosiy sifatlari – to`g`rilik va aniqlik bilan chambarchas bog`liqdir. Grammatik jihatdan to`g`ri tuzilmagan nutq ham, fikrni ifodalash uchun noto`g`ri tanlangan lug`aviy birlik ham mantiqiylikni buzadi. Mantiqiy izchillikning buzilishi tinglovchi va o`quvchiga ifodalanayotgan fikrning to`liq borib yetmasligiga, ba`zan, umuman, anglashmasligiga olib kelishi mumkin.

Nutqning mantiqiy buzilishi, eng avvalo, so`zlovchi va yozuvchining tafakkur uquvi, qobiliyati bilan bog`liq. Shuning uchun mantiqiylik faqatgina lisoniy hodisa sanalmasdan, balki tafakkur hodisasi ham sanaladi. Bunda mavzu bo`yicha mavjud bilim asosida mulohaza yurgizish diqqatga sazovordir.

So`zlarning o`zi ifodalanayotgan narsa-hodisalarga mos ravishda fikrning aniq ifodalanishi narsa mantiqiyliigi bo`lsa, soz birikmalari, gaplar, hatto butun-butun matnlarning bir-biriga mosligi, fikrni izchil davom ettirishga bo`ysundirilishi tushuncha mantiqiyliigidir.

Mantiqiylik shartlari:

- a) tushunchalar mantiqiyliigiga rioya qilish;
- b) uslubiy me`yorga amal qilish;
- c) leksik-semantik va sintaktik me`yorga rioya qilish.

Mantiqiyliigiga putur yetgan gaplarga misollar:

- Olti oylik davlatga sut sotish rejasi bajarildi.
- U bir kitobga 5 so`mdan qo`yib sotmoqda.
- Akulalar tirik bola tug`adi.
- Erkak paypoqlar narxi 30 foizga arzonlashdi.

O`qituvchi nutqining mantiqiyliigi. Nutqda bayon etilgan fikrning qismlari va alohida fikrning o`zaro mutanosibliigi mantiqiyliigi deb yuritiladi.

Mantiqli nutqda gaplardan fikrlar butun nutqdan kelib chiqadigan fikrning qismlari hisoblanadi. Ular orasida ziddiyat bo`lmaydi.

Mantiqiylik aniqlikka suyanadi. Noaniq nutq mantiqiy bo`la olmaydi.

Nutqda mantiqlikka erishish uchun unda qo`llangan so`zlar bilan ularning predmetlik ma'nolari mos bo`lishi lozim.

So`zlar qat'iy aniqlikda qo`llanganda ham mantiqlik buzilishi mumkin, chunki aniqlik leksik nutq bilan mantiqiylik sintaktik qurilishi bilan bog`langandir. Mantiqiylikning predmet mantiqiyliги va tushuncha mantiqiyliги deb ikkiga ajratish mumkin. Predmet mantiqiyliги nutqda til birliklarining o`zaro ichki munosabatlari mosligidan iborat.

Tushuncha mantiqiyliги mantiqiy fikr tuzilishi hamda bu tuzilishning nutqdagi til belgilari ma'no aloqalaridan iborat.

Mantiqiylikni ta'minlash 2 shartga asoslanadi. Birinchisi, ekstrolingvistik shart. Bu shart to`g`ri mulohaza qilishning normalari va printsiplarini egallashni taqozo etadi. To`g`ri nutq uchun kurashuvchi eng avvalo, mantiqiy fikrlashni o`rganishi lozim.

Ikkinchi shart sof lingvistik bo`lib, nutqiy tuzilish belgining bir-biriga zid bo`lmasligini, mazmuniy bog`liqligini uyushtiruvchi til vositalarini bilishni talab qiladi.

Nutqning sofligi.

G`ayri adabiy til unsurlaridan holi bo`lgan nutq sof nutq deyiladi.

Nutqning sofligiga quyidagilar putur yetkazadi:

- a) dialektalizmlar;
- b) g`ayri tildan olingan so`zlar;
- c) jargon va argolar;
- d) vulgarizmlar;
- e) parazit so`zlar.

Nutqning ta'sirchanliги.

Tinglovchi va o`quvchi ruhida o`zgarish, hayajon yasovchi nutq ta'sirchan nutq deyiladi. Bunday nutq oldiga quyidagi talablar qo`yiladi:

- a) tinglovchi e'tiborini tortish;
- b) tinglovchi qiziqishini oshirish;
- c) nutq dalil, isbot misollarning yetarli bo`lishini ta'minlash;
- d) fikrni bayon etishda qiziqarli shakllardan foydalanish; so`zlashda tabiiylikka erishish.

Nutq nima?

Nutq tushunchasi muayyan til jamoasida qabul qilingan ifoda vositalari tizimi hisoblangan mavhum til tushunchasiga hamda ijtimoiy borliq (hayot)ning eng karakterli ko`rinishlaridan bo`lgan aniq, bir qadar umumiyroqtil tushunchasiga

qaramaqarshi qo‘yiladi. Boshqa odamlar xulqatvori va faoliyatiga ta’sir ko‘rsatish maqsadida ularga axborot, xabar yetkazishga xizmat qiladigan asl nutq (tashqi nutq), ya’ni ga-pirish, til belgilarining eshitish a’zolari tomonidan idrok qilinadigan (ovoz yozib oluvchi uskunalar yorda-mida qayd etiladigan va qayta takrorlanadigan) artikulyasiyasi tarzida yoki ushbu belgilarning yozuvda shartli aks etishi tarzida yuzaga chiqadi.

2-amaliy mashg'ulot. O‘quvchilar nutqini o‘stirishda ko‘rgazmali eksperimentlar metodikasining o‘rni. Nutqiy xatolar ustida ishlash yuzasidan muammoli topshiriqlarni loyihalash

Ko‘rgazmali eksperimentlar o‘quvchilar nutqini o‘stirishda muhim o‘rin tutadi, chunki ular mavhum tushunchalarni konkretlashtiradi, diqqatni jalb qiladi, tafakkurni rag‘batlantiradi, o‘quvchilarda kuzatuvchanlik, tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi va o‘rganilayotgan hodisalar haqida aniq tasavvur hosil qilib, nutqni boyitish, fikrlarni izchil va mantiqiy ifodalashga yordam beradi, ya’ni nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘laydi.

Nutqiy xatolar ustida ishlash uchun muammoli topshiriqlar loyihalashda xatolikni aniqlash, sababini tushuntirish, to‘g‘ri nutq namunasini ko‘rsatish va o‘quvchini faol ishtirok etishga undovchi mashqlarni (masalan, "to‘g‘rilash", "gapni to‘ldirish", "variantlarni tanlash", "munozara") yaratish muhim; bu topshiriqlar grammatik, leksik, sintaktik yoki fonetik xatoliklarni bartaraf etishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Muammoli vaziyatlar yaratish orqali o‘quvchi xatoni o‘zi topib, tahlil qilib, tuzatishga majbur bo‘ladi, bu esa ta’lim samaradorligini oshiradi.

O‘quvchilar nutqini o‘stirishda ko‘rgazmali eksperimentlar metodikasining o‘rni.

Bugungi kunda ta’lim tizimida o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki nutq – bu shaxsning tafakkuri, dunyoqarashi, muloqot madaniyati va ijtimoiy faolligini namoyon etuvchi muhim vositadir. Ayniqsa, umumta’lim maktablarida ona tili va boshqa fanlarni o‘qitishda o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, o‘z fikrini aniq, ravon va mantiqli bayon eta olish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, ta’lim jarayonida samarali metodlardan foydalanish, xususan, ko‘rgazmali eksperimentlar metodikasini joriy etish o‘quvchilar nutqini o‘stirishda muhim o‘rin tutadi.

Ko'rgazmali eksperimentlar metodi nafaqat bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga, balki o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirishga, kuzatish, tahlil qilish, xulosa chiqarish va fikrini asoslab berish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu ma'ruzada ko'rgazmali eksperimentlar metodikasining mohiyati, turlari, nutqni rivojlantirishdagi ahamiyati hamda uni ta'lim jarayonida qo'llash yo'llari keng yoritiladi.

O'quvchilar nutqini o'stirishning pedagogik ahamiyati

O'quvchilar nutqini o'stirish ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, u o'quvchilarning intellektual rivoji, muloqot madaniyati va shaxsiy sifatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Nutqni rivojlantirish orqali o'quvchilar:

- o'z fikrini erkin va aniq ifodalash;
- mantiqiy bog'langan gaplar tuzish;
- kuzatilgan hodisalarni tavsiflash;
- savollarga to'liq va asosli javob berish;
- munozara va bahs jarayonlarida faol ishtirok etish ko'nikmalariga ega bo'ladilar.

Pedagogika fanida nutqni rivojlantirish faoliyatga asoslangan yondashuv orqali samarali amalga oshirilishi ta'kidlanadi. Bunda o'quvchi faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida namoyon bo'lishi lozim. Ana shunday faoliyatni tashkil etishda ko'rgazmali eksperimentlar muhim metodik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ko'rgazmali eksperimentlar metodikasining mohiyati

Ko'rgazmali eksperimentlar metodi – bu o'quv jarayonida turli tajribalar, amaliy mashg'ulotlar, kuzatishlar orqali bilimlarni o'zlashtirishga asoslangan metoddir. Ushbu metodda o'quvchi hodisa yoki jarayonni bevosita ko'radi, kuzatadi, tahlil qiladi va natijalar asosida xulosalar chiqaradi.

Ko'rgazmali eksperimentlar metodikasining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- ta'lim jarayonida ko'rish, eshitish va amaliy faoliyatning uyg'unligi;
- o'quvchilarning bilish faolligini oshirishi;
- mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantirishi;
- nutqiy faollikni rag'batlantirishi.

Mazkur metod ayniqsa boshlang'ich sinflarda va o'rta bo'g'inlarda samarali bo'lib, o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos keladi.

Ko'rgazmali eksperimentlar metodikasining nutqni rivojlantirishdagi o'rni

Ko'rgazmali eksperimentlar o'quvchilarning nutqini o'stirishda bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Tajriba jarayonida o'quvchilar:

- ko'rganlarini tasvirlab berishga;
- kuzatish natijalarini og'zaki bayon etishga;
- sabab-oqibat munosabatlarini tushuntirishga;
- xulosa chiqarib, uni asoslashga majbur bo'ladilar.

Masalan, ona tili darslarida matn ustida ishlash jarayonida ko'rgazmali eksperiment sifatida rasm, predmet yoki video lavhalardan foydalanish mumkin. O'quvchilar ushbu ko'rgazmalar asosida hikoya tuzadi, tasviriy ifodalar qo'llaydi, bu esa ularning lug'at boyligini oshiradi.

Tabiiy fanlarda o'tkaziladigan tajribalar esa o'quvchilarning ilmiy nutqini rivojlantiradi. O'quvchi tajriba bosqichlarini izchil bayon qiladi, atamalarni to'g'ri qo'llashga harakat qiladi va natijalarni umumlashtiradi.

Ko'rgazmali eksperimentlar metodikasini qo'llash shakllari

Ta'lim jarayonida ko'rgazmali eksperimentlar metodikasini quyidagi shakllarda qo'llash mumkin:

Kuzatishga asoslangan eksperimentlar – o'quvchilar muayyan hodisani kuzatib, uni og'zaki yoki yozma tarzda tavsiflaydi.

Amaliy tajribalar – o'quvchilar bevosita tajribani bajaradi va jarayonni izohlaydi.

Modellashtirish – hodisa yoki jarayonning modeli yaratiladi va uning asosida tushuntirish beriladi.

Interaktiv ko'rgazmalar – multimedia vositalari orqali namoyish etiladigan tajribalar asosida munozara olib boriladi.

Ushbu shakllar o'quvchilarning nutqiy faoliyatini faollashtiradi va dars samaradorligini oshiradi.

Metodikaning afzalliklari va pedagogik samaradorligi

Ko'rgazmali eksperimentlar metodikasining asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

- o'quvchilarning qiziqishini oshiradi;
- bilimlarni mustahkam o'zlashtirishga yordam beradi;
- nutqiy va tafakkuriy faoliyatni rivojlantiradi;
- jamoada ishlash va muloqot madaniyatini shakllantiradi;
- o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini yuzaga chiqaradi.

Mazkur metodni tizimli va maqsadli qo'llash natijasida o'quvchilarning nutqi boyiydi, fikrlash doirasi kengayadi va ta'lim sifati oshadi.

O'quvchilar nutqini o'stirishda ko'rgazmali eksperimentlar metodikasi muhim pedagogik ahamiyatga ega. Ushbu metod o'quvchilarning bilish faolligini oshiribgina qolmay, ularni erkin fikrlashga, o'z fikrini aniq va ravon bayon etishga o'rgatadi. Ta'lim jarayonida ko'rgazmali eksperimentlardan samarali foydalanish o'qituvchidan yuqori metodik mahorat va ijodiy yondashuvni talab etadi. Shunday ekan, mazkur metodikani amaliyotga keng joriy etish ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Hozirgi globallashuv va axborotlashuv sharoitida ta'lim tizimi oldiga o'quvchilarning nutqiy savodxonligini, muloqot madaniyatini va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish vazifasi qo'yilmoqda. Nutq – bu inson tafakkurining ifodasi bo'lib, u orqali shaxs o'z bilimini, dunyoqarashini va munosabatini namoyon etadi. Shu sababli umumta'lim maktablari, akademik litseylar va kasb-hunar ta'lim muassasalarida ona tili va adabiyot fanlarini o'qitishda nutqiy xatolar ustida ishlash muhim metodik masala hisoblanadi.

Nutqiy xatolarni bartaraf etish jarayonida an'anaviy, ya'ni tayyor qoida va namunalarni takrorlashga asoslangan yondashuv har doim ham kutilgan natijani bermaydi. Zamonaviy pedagogika esa o'quvchini faol subyekt sifatida shakllantirishga yo'naltirilgan muammoli ta'lim texnologiyalarini ilgari suradi. Aynan muammoli topshiriqlar nutqiy xatolarni ongli ravishda anglash, tahlil qilish va tuzatish imkonini beradi. Ushbu ma'ruzada nutqiy xatolar ustida ishlashda muammoli topshiriqlarni loyihalashning nazariy asoslari, metodik tamoyillari va amaliy ahamiyati batafsil yoritiladi.

Nutqiy xatolar tushunchasi va ularning pedagogik ahamiyati

Nutqiy xatolar – bu adabiy til me'yorlariga zid holda so'z, gap yoki matn darajasida yuzaga keladigan kamchiliklardir. Ular o'quvchilarning nutqiy tajribasi, lug'at boyligi va grammatik bilimlarining yetarli darajada shakllanmaganligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Nutqiy xatolar quyidagi asosiy turlarga bo'linadi:

Leksik xatolar – so'z ma'nosini noto'g'ri qo'llash, sinonim va paronimlarni chalkashtirish, ortiqcha so'z ishlatish;

Grammatik xatolar – so'z shakllari, kelishik, zamon va shaxs-son qo'shimchalarining noto'g'ri qo'llanishi;

Sintaktik xatolar – gap bo'laklari o'rtasidagi bog'lanishning buzilishi, so'z tartibining noto'g'ri joylashuvi;

Uslubiy xatolar – nutq vaziyatiga mos bo'lmagan ifodalar, rasmiy va norasmiy uslublarni aralashtirish;

Mantiqiy xatolar – fikrlar orasidagi izchillikning yo‘qligi, sabab-oqibat munosabatining buzilishi.

Nutqiy xatolar ustida ishlash o‘quvchilarning tilga bo‘lgan ongli munosabatini shakllantiradi, ularning nutq madaniyatini oshiradi va muloqot kompetensiyasini rivojlantiradi.

Muammoli ta’lim va muammoli topshiriq tushunchasi

Muammoli ta’lim – bu o‘quvchilarda bilimlarni tayyor holda berish emas, balki muammoli vaziyatlar yaratish orqali mustaqil izlanish va xulosa chiqarishga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyasidir. Ushbu yondashuvda o‘quvchi bilimni faol ravishda o‘zlashtiradi.

Muammoli topshiriq esa muammoli ta’limning asosiy elementi bo‘lib, u o‘quvchini fikrlashga, tahlil qilishga va yechim topishga majbur etadi. Nutqiy xatolar ustida ishlashda muammoli topshiriqlar o‘quvchini xatoni mexanik tuzatishdan ko‘ra, uning mohiyatini anglashga undaydi.

Muammoli topshiriqlarning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- o‘quvchilarda bilishga qiziqish uyg‘otadi;
- mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi;
- nutqiy faollikni oshiradi;
- til me’yorlarini ongli ravishda egallashga yordam beradi.

Nutqiy xatolar ustida ishlashda muammoli topshiriqlarning o‘rni

Nutqiy xatolar ustida ishlash jarayonida muammoli topshiriqlar muhim metodik vazifani bajaradi. Ular orqali o‘quvchi:

- xatoni mustaqil aniqlaydi;
- xatoning kelib chiqish sabablarini tushunadi;
- to‘g‘ri variantni asoslab beradi;
- nutqiy me’yorlarga rioya qilish zaruratini anglaydi.

Masalan, o‘quvchilarga ataylab nutqiy xatolar kiritilgan matn berilib, ularni tahlil qilish vazifasi topshiriladi. Bu jarayonda o‘quvchilar o‘z fikrlarini og‘zaki va yozma tarzda bayon etib, nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

Muammoli topshiriqlarni loyihalash tamoyillari

Mutaxassislik yondashuvi asosida muammoli topshiriqlarni loyihalashda quyidagi tamoyillarga amal qilish muhim:

Ilmiylik – topshiriqlar adabiy til me’yorlariga va lingvistik qoidalarga asoslanishi;

Maqsadga yo‘naltirilganlik – aniq nutqiy xato turini bartaraf etishga qaratilishi;

\ Faollik va mustaqillik – o‘quvchini faol fikrlashga undashi;

Izchillik – oddiydan murakkabga qarab tashkil etilishi;

Hayotiylik – real nutqiy vaziyatlarga mos bo‘lishi.

Muammoli topshiriqlarni loyihalash bosqichlari

Muammoli topshiriqlarni loyihalash quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1-bosqich. Diagnostika. O‘quvchilarning nutqida ko‘p uchraydigan xatolar aniqlanadi.

2-bosqich. Muammo vaziyat yaratish. Xatolar mavjud bo‘lgan gap yoki matn tanlanadi.

3-bosqich. Yo‘naltiruvchi savollar. Savollar o‘quvchini tahlil va xulosaga olib kelishi lozim.

4-bosqich. Mustaqil faoliyat. O‘quvchilar yakka, juftlik yoki guruhda ishlaydi.

5-bosqich. Umumlashtirish. To‘g‘ri variantlar muhokama qilinadi va xulosalar chiqariladi.

Muammoli topshiriqlarga amaliy namunalar

Leksik - "Ushbu masala juda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi."
Topshiriq: Ortiqcha so‘zlarni aniqlang va gapni to‘g‘rilang.

Uslubiy - "Hurmatli ustoz, sizdan darhol kelishingizni talab qilaman."
Topshiriq: Nutq vaziyatiga mos variantini taklif eting.

Grammatik - "Talabalar topshiriqlarni bajarib, daftarini topshirdilar."
Topshiriq: Grammatik nomuvofiqlikni aniqlang.

Muammoli topshiriqlarning ta’limiy samaradorligi

Muammoli topshiriqlar o‘quvchilarning nutqiy savodxonligini oshiradi, mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi va nutq madaniyatini yuksaltiradi. Ular o‘quvchilarning ijodiy yondashuvini qo‘llab-quvvatlaydi va ta’lim jarayonini jonlantiradi.

Nutqiy xatolar ustida ishlash yuzasidan muammoli topshiriqlarni loyihalash zamonaviy ta’lim talablariga to‘liq javob beradigan samarali metodik yondashuvdir. Ushbu metod o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantiradi, mustaqil fikrlashga o‘rgatadi va adabiy til me’yorlariga ongli amal qilish ko‘nikmasini shakllantiradi. Shu bois ona tili va adabiyot darslarida muammoli topshiriqlardan tizimli foydalanish ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

3- amaliy mashg'ulot: Kompetensiyaga yo'naltirilgan adabiy ta'lim, reader-response (o'quvchi javobi) yondashuvi, interpretativ va dialogik o'qitish metodlari.

Kommunikativ metod va funksional-grammatik yondashuv

Zamonaviy ta'lim tizimida tilni o'qitishning asosiy maqsadi o'quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish, ya'ni til vositalaridan real nutqiy vaziyatlarda samarali foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat. Shu jihatdan kommunikativ metod va funksional-grammatik yondashuv til o'qitishda yetakchi pedagogik yondashuvlar sifatida e'tirof etiladi. Ushbu yondashuvlar o'quvchini passiv bilim oluvchi emas, balki faol muloqot ishtirokchisi sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Kommunikativ metodning mohiyati

Kommunikativ metod — bu tilni o'rgatishda grammatik qoidalarni yodlashdan ko'ra, ularni amaliy nutq jarayonida qo'llashga yo'naltirilgan metoddir. Ushbu metod tilni aloqa vositasi sifatida o'zlashtirishni asosiy maqsad qilib qo'yadi.

Kommunikativ metodning asosiy xususiyatlari:

- nutqiy faoliyat turlariga (tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozish) tayanish;
- real hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar;
- dialog va monolog nutqni rivojlantirish;
- o'quvchi faolligini ta'minlash;
- xatolarga o'rganish jarayonining tabiiy qismi sifatida qarash.

Ona tili va adabiyoti darslarida kommunikativ metod o'quvchilarning fikrni aniq, ravon va mantiqiy ifodalash, bahs-munozarada ishtirok etish, matn asosida fikr bildirish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Kommunikativ metodning didaktik tamoyillari Kommunikativ metod quyidagi didaktik tamoyillarga asoslanadi: muloqotga yo'naltirilganlik, mazmunning ustuvorligi (avval ma'no, so'ng shakl), interaktivlik, ijtimoiy moslashuvchanlik, o'quvchining shaxsiy tajribasiga tayanish.

Bu tamoyillar o'quvchilarda mustaqil fikrlash va erkin muloqot madaniyatini shakllantiradi.

Funksional-grammatik yondashuvning mohiyati Funksional-grammatik yondashuv grammatik birliklarni alohida qoida sifatida emas, balki nutqdagi vazifasi (funksiyasi) bilan bog'liq holda o'rganishni nazarda tutadi. Bu yondashuvda grammatik shakl emas, balki uning kommunikativ vazifasi muhim hisoblanadi.

Masalan:

- zamon shakllari — vaqtni ifodalash vositasi sifatida;
- fe'l mayllari — nutqiy munosabatni ifodalash vositasi sifatida;

- gap turlari — maqsad va ohangga ko‘ra o‘rganiladi.
- Funksional-grammatik yondashuvning asosiy xususiyatlari
- grammatik qoidalar nutqiy vaziyatlar asosida tushuntiriladi;
  - til birliklari matn va kontekstda o‘rganiladi;
  - grammatik bilimlar amaliy nutq orqali mustahkamlanadi;
  - o‘quvchilarning nutqiy xatolari funksional tahlil qilinadi.
- Bu yondashuv ona tili darslarida o‘quvchilarning grammatikani ongli va mazmunli o‘zlashtirishiga yordam beradi.

Kommunikativ metod va funksional-grammatik yondashuvning o‘zaro uyg‘unligi. Kommunikativ metod va funksional-grammatik yondashuv bir-birini to‘ldiradi. Kommunikativ metod nutqiy faoliyatni, funksional-grammatik yondashuv esa nutqni to‘g‘ri tashkil etish mexanizmlarini ta‘minlaydi. Ularning uyg‘unligi quyidagi natijalarga olib keladi: o‘quvchilarda til birliklaridan ongli foydalanish ko‘nikmasi shakllanadi; grammatik bilimlar nutq bilan integratsiyalanadi; nutq madaniyati va savodxonlik darajasi oshadi.

Amaliy qo‘llash imkoniyatlari Ona tili va adabiyoti darslarida ushbu yondashuvlar quyidagi faoliyat turlari orqali amalga oshiriladi: muammoli savollar va bahslar; rolli o‘yinlar; matn asosida kommunikativ topshiriqlar; ijodiy yozma ishlar (insho, esse); dialog va munozaralar.

Kommunikativ metod va funksional-grammatik yondashuv zamonaviy til ta‘limining muhim metodik asoslari hisoblanadi. Ushbu yondashuvlar o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish, grammatik bilimlarni ongli va amaliy egallash hamda mustaqil fikrlovchi shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy adabiy ta‘limning asosiy vazifasi o‘quvchilarga adabiy bilimlarni yetkazish bilan cheklanmay, balki ularning adabiy-estetik didi, mustaqil fikrlashi, tahliliy va tanqidiy tafakkuri hamda shaxsiy munosabat bildirish kompetensiyasini shakllantirishdan iborat. Shu nuqtai nazardan kompetensiyaga yo‘naltirilgan adabiy ta‘lim va reader-response (o‘quvchi javobi) yondashuvi adabiyot o‘qitishda muhim metodik asos sifatida qaraladi.

Kompetensiyaga yo‘naltirilgan adabiy ta‘lim mohiyati. *Kompetensiyaga yo‘naltirilgan adabiy ta‘lim — bu o‘quvchilarda adabiy bilimlar bilan bir qatorda ularni amaliy faoliyatda qo‘llay olish, mustaqil tahlil qilish va baholash ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan ta‘lim yondashuvidir*

Asosiy kompetensiyalar:

- adabiy-estetik kompetensiya;
- nutqiy va kommunikativ kompetensiya;
- tanqidiy va ijodiy fikrlash kompetensiyasi;
- ijtimoiy-madaniy kompetensiya;
- axborot bilan ishlash kompetensiyasi.

Ushbu yondashuvda adabiy asar maqsad emas, balki o‘quvchini rivojlantirish vositasi sifatida qaraladi.

Kompetensiyaga yo‘naltirilgan adabiy ta‘limning didaktik tamoyillari

Kompetensiyaga yo‘naltirilgan adabiy ta‘lim quyidagi tamoyillarga asoslanadi. o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilganlik, faol o‘rganish va refleksiya, amaliy

natijaga yo‘naltirilganlik, fanlararo integratsiya, baholashning kompetensiyaviy mezonlarga asoslanishi. Bu tamoyillar o‘quvchining adabiyotga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va uni faol o‘quv subyektiga aylantiradi.

Reader-response yondashuvining mohiyati Reader-response (o‘quvchi javobi) yondashuvi adabiy asarning mazmuni va ahamiyati uni o‘quvchi qanday qabul qilishi, tushunishi va talqin etishiga bog‘liq, degan g‘oyaga asoslanadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, adabiy matnning ma‘nosi o‘quvchi bilan matn o‘rtasidagi muloqot jarayonida shakllanadi. Reader-response yondashuvining asosiy g‘oyalari, o‘quvchi — faol talqinchi, yagona “to‘g‘ri” talqin mavjud emas, shaxsiy tajriba va his-tuyg‘ular muhim, muallif va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot ustuvor.

Reader-response yondashuvining adabiy ta‘limdagi ahamiyati Reader-response yondashuvi adabiy ta‘limda quyidagi imkoniyatlarni yaratadi, o‘quvchilarning asarga nisbatan shaxsiy munosabatini shakllantiradi, adabiy matnni chuqurroq anglashga yordam beradi, erkin fikrlash va bahs-munozara madaniyatini rivojlantiradi, ijodiy yozma va og‘zaki nutqni faollashtiradi. Bu yondashuv orqali o‘quvchi adabiy asarni hayotiy tajribasi bilan bog‘laydi. Kompetensiyaga yo‘naltirilgan adabiy ta‘lim va reader-response yondashuvining uyg‘unligi Kompetensiyaga yo‘naltirilgan adabiy ta‘lim va reader-response yondashuvi bir-birini to‘ldiradi. Reader-response yondashuvi o‘quvchining shaxsiy talqinini yuzaga chiqarsa, kompetensiyaviy yondashuv ushbu talqinni asoslash, tahlil qilish va ifodalash kompetensiyalarini rivojlantiradi. Ularning uyg‘unligi natijasida, o‘quvchi adabiy asarni ongli va mustaqil tahlil qiladi, o‘z fikrini dalillar bilan himoya qiladi, adabiy estetik qadriyatlarni anglaydi. Amaliy qo‘llash usullari. Adabiyot darslarida ushbu yondashuvlar quyidagi topshiriqlar orqali amalga oshiriladi. “Asar menga qanday ta’sir qildi?” mavzusida esse, qahramonlarga munosabat bildirish, muqobil yakun yozish, bahs-munozaralar, ijodiy loyiha va portfoliolar.

Kompetensiyaga yo‘naltirilgan adabiy ta‘lim va reader-response yondashuvi zamonaviy adabiyot o‘qitish metodikasining muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi. Ushbu yondashuvlar o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, adabiy tahlil va shaxsiy munosabat bildirish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi hamda adabiyot darslarining samaradorligini oshiradi.

Zamonaviy adabiy ta‘limda o‘quvchini tayyor talqinlarni qabul qiluvchi emas, balki adabiy matnni faol idrok etuvchi va talqin qiluvchi shaxs sifatida shakllantirish muhim hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan o‘quvchi javobi (reader-response) yondashuvi adabiy asarni o‘rganishda o‘quvchining shaxsiy tajribasi, hissiy munosabati va fikrini markazga qo‘yadi. Bu yondashuv adabiyot darslarining interaktivligini oshiradi va o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi.

O‘quvchi javobi yondashuvining mohiyati. O‘quvchi javobi yondashuvi — adabiy asarning mazmuni va ahamiyati o‘quvchi tomonidan qanday qabul qilinishi, tushunilishi va talqin etilishiga bog‘liq, degan g‘oyaga asoslanadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, matnning to‘liq ma‘nosi muallif yoki o‘qituvchi tomonidan emas, balki matn va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot jarayonida yuzaga keladi. Bu

yondashuvda: o‘quvchi — faol talqinchi, adabiy matn — ochiq ma’nolar manbai, yagona “to‘g‘ri” javob mavjud emas, shaxsiy munosabat va hissiyot muhim ahamiyatga ega.

O‘quvchi javobi yondashuvining nazariy asoslari

Reader-response yondashuvi adabiyotshunoslik va pedagogikadagi quyidagi qarashlarga tayanadi, adabiy matnning ko‘p ma’noлилиги, o‘quvchi tajribasining talqinga ta’siri, estetik idrok va hissiy qabulning ustuvorligi, interpretatsiyaning subyektivligi. Ushbu yondashuv adabiy asarni hayot bilan bog‘liq holda tushunishga imkon beradi.

O‘quvchi javobi yondashuvining didaktik ahamiyati. O‘quvchi javobi yondashuvi adabiyot darslarida quyidagi pedagogik vazifalarni bajaradi, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, og‘zaki va yozma nutq faolligini oshiradi; tanqidiy va ijodiy tafakkurni shakllantiradi, adabiy-estetik didni rivojlantiradi, bahs-munozara madaniyatini tarbiyalaydi.

An’anaviy va o‘quvchi javobi yondashuvining farqi. An’anaviy adabiy ta’limda o‘quvchi ko‘proq tayyor talqinlarni o‘zlashtiradi. O‘quvchi javobi yondashuvida esa o‘quvchining shaxsiy fikri ustuvor hisoblanadi.

An’anaviy yondashuv	O‘quvchi javobi yondashuvi
O‘qituvchi markazda	O‘quvchi markazda
Yagona talqin	Turli talqinlar
Tayyor bilim	Mustaqil fikr
Passiv o‘quvchi	Faol o‘quvchi

Amaliy qo‘llash usullari. O‘quvchi javobi yondashuvi quyidagi topshiriqlar orqali amalga oshiriladi. “Asar menga qanday ta’sir qildi?” mavzusida esse, qahramonlarga shaxsiy munosabat bildirish, muqobil yakun yaratish, r’olli bahs va munozaralar, adabiy kundalik yuritish.

Baholash jarayonida o‘quvchi javobi yondashuvi. Bu yondashuvda baholash quyidagilarga asoslanadi:

- fikrning mantiqiyliги va asoslanganligi;
- shaxsiy munosabatning aniqligi;
- matndan dalillar keltira olish;
- nutqning ravonligi va ifodaliligi.

Baholashda rubrikalar va formatif baholash usullari samarali hisoblanadi, o‘quvchi javobi (reader-response) yondashuvi adabiy ta’limda o‘quvchini faol, mustaqil va ijodkor shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv adabiyot darslarining samaradorligini oshiradi, o‘quvchilarning adabiy tafakkuri va nutqiy kompetensiyasini rivojlantiradi, ko‘rinishida ham tayyorlab beraman. interpretativ va dialogik o‘qitish metodlari.

Quyida “Interpretativ va dialogik o‘qitish metodlari” mavzusi ilmiy-metodik uslubda, ona tili va adabiyoti fanlari uchun tayyor ma’ruza sifatida bayon etildi.

Interpretativ va dialogik o'qitish metodlari. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchini tayyor bilimlarni qabul qiluvchi emas, balki mazmuni anglaydigan, talqin qiladigan va muloqot orqali bilimni yaratadigan shaxs sifatida shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi. Shu jihatdan interpretativ va dialogik o'qitish metodlari ta'lim jarayonida yetakchi metodlar sifatida qaraladi. Bu metodlar, ayniqsa, ona tili va adabiyoti fanlarida o'quvchilarning nutqiy, tafakkuriy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Interpretativ o'qitish metodining mohiyati. Interpretativ o'qitish metodi — o'quvchilarning o'rganilayotgan matn, hodisa yoki bilimni talqin qilish, uning yashirin ma'nolarini ochish va shaxsiy fikr asosida izohlashiga yo'naltirilgan metoddir. Ushbu metodda tayyor xulosalar berilmaydi, balki o'quvchi mustaqil tahlil va mulohaza yuritishga undaladi.

Interpretativ metodning asosiy xususiyatlari:

- matnning ko'p ma'noliligini tan olish;
- o'quvchining shaxsiy tajribasiga tayanish;
- tahlil va talqin jarayonining ustuvorligi;
- yagona "to'g'ri" javobning mavjud emasligi.

Adabiyot darslarida interpretativ metod asar g'oyasi, obrazlar tizimi, ramz va badiiy vositalarni chuqur anglashga yordam beradi.

Interpretativ metodning didaktik ahamiyati

Interpretativ o'qitish metodi quyidagi pedagogik vazifalarni bajaradi:

- tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi;
- o'quvchilarning tahlil qilish ko'nikmalarini mustahkamlaydi;
- shaxsiy munosabat bildirishni rag'batlantiradi;
- adabiy-estetik didni shakllantiradi.

Dialogik o'qitish metodining mohiyati. Dialogik o'qitish metodi — ta'lim jarayonini o'qituvchi va o'quvchi, shuningdek, o'quvchi va o'quvchi o'rtasidagi faol muloqot asosida tashkil etishga yo'naltirilgan metoddir. Ushbu metodda bilim dialog jarayonida yaratiladi.

Dialogik o'qitishda:

- savol-javob va bahs-munozara ustuvor;
- fikrlar xilma-xilligi qadrlanadi;
- o'quvchilarning erkin fikr bildirishiga sharoit yaratiladi.

Dialogik metodning didaktik ahamiyati. Dialogik o'qitish metodi o'quvchilarda, muloqot madaniyatini, fikrni asoslab ayta olish ko'nikmasintinglash va baholash malakasini, ijtimoiy faoliyatga tayyorgarlikni rivojlantiradi.

Ona tili va adabiyoti darslarida dialogik metod munozara, debat, suhbat, rolli o'yinlar orqali samarali amalga oshiriladi.

Interpretativ va dialogik metodlarning o'zaro bog'liqligi. Interpretativ va dialogik o'qitish metodlari bir-birini to'ldiradi. Interpretatsiya individual talqinni yuzaga chiqarsa, dialog ushbu talqinlarni taqqoslash, asoslash va boyitish imkonini beradi. Ularning uyg'unligi natijasida, o'quvchi fikri chuqurlashadi, adabiy

matnning ko'p qirrali mazmuni ochiladi, mustaqil va muloqotga tayyor shaxs shakllanadi.

Amaliy qo'llash usullari Quyidagi usullar interpretativ va dialogik metodlarning amaliy ko'rinishlaridir:

- ochiq savollar asosida matn tahlili;
- kichik guruhlarda munozara;
- qahramonlar harakatiga baho berish;
- muqobil talqinlar yaratish;
- “fikrlar doirasi” va debatlar.

Interpretativ va dialogik o'qitish metodlari zamonaviy ta'limning muhim metodik asoslari hisoblanadi. Ushbu metodlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, nutqiy faolligi va adabiy-estetik tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi hamda ta'lim jarayonini samarali va mazmunli tashkil etishga imkon beradi.

VII. GLOSSARIY

Kompetensiya – lotnichadan layoqatlilik, munosib bo`lish, loyiq bo`lish ma`nolarini bildirib, hozirgi paytda metodikada pedagogning o`z mavqei va darajasiga mosligi ma`nosida faol qo`llanilmoqda

Metod – ko`zlangan biror maqsadga yetish uchun tanlangan usul, yo`l

Metodika – o`qitish metodlari majmuasi

Bilim – biror fan sohasi nazariy materiallarining o`zlashtirilish darajasi, holati

**Ko`nikma** – biror aqliy harakatni amalga oshirishda tajribalarga tayanish, ya`ni bir mashg`ulotni bajarishda takrorlashlar asosida shakllangan optimallashtirish

Malaka – bilim va ko`nikmalar asosida insohda biror faoliyatni olib borishga nisbatan shakllangan qobiliyatning yuksak darajasi

Interfaol usul – ona tili o`qitishda o`quvchilarda kreativlikni oshirish uchun qo`llaniladigan zamonaviy o`qitish usuli

Kreativlik – topqirlik, zukkolik, ijodkorlik. Ona tili darslarida o`quvchilarning til sezgirligi hamda yangi dars texnologiyalarini o`zlashtirishdagi faolliklariga nisbatan qo`llaniladi

**An`anaviy dars** – dars bosqichlari va qolipi an`anaviy dars me`yorlari asosida rejalashtirilgan dars turi

**Noan`anaviy dars** – dars bosqichlari va qolipi an`anaviy tarzdan o`zgacha holatda rejalashtirilgan dars turi

Yangi dars bayoni – o`quv soatining bosqichlaridan biri, unda yangi asosan darsning asosiy nazariy bilimlari o`quvchilarga yetkaziladi

Mustahkamlash – darsning yangi mavzu yoki o`tilgan mavzularni mustahkamlash uchun mo`ljallangan bosqichi yoki alohida dars turi

Nazorat darsi – olingan bilimlarni nazoratdan o`tkazish, nazorat qilish va ularni baholash uchun ajratilgan maxsus dars soati

Til – Nutq tashkil etib, fikr, his-tuyg`u, istak kabilarni ifodalashda xizmat qiladigan fonetik, leksik va grammatik vositalar tizimi

Nutq – Tilning amaliyot shakli, voqelanishi; so`zlovchining til vositalaridan foydalanish jarayoni.

Uslubiyat – Til birliklarining uslubiy imkoniyat va xususiyatlari, funksional-uslubiy, emotsional-ekspressiv bo`yog`i, shuningdek, nutqda til vositalarini maqsadga muvofiq tarzda tanlash va qo`llash haqidagi ta`limot.

Adabiy til – Umumxalq tilining ishlangan, sayqal berilgan, ma`lum me`yorga solingan, xalqning turli madaniy ehtiyojlariga xizmat qiluvchi shakli.

Og`zaki adabiy til – Tovush (talaffuz) bilan ifodalangan nutq.

Yozma adabiy til – Nutq tovushlarini maxsus grafik belgilar vositasida yozish bilan ifodalangan nutq.

Fonologik orozitsiya – fonemalarning farqlovchi belgilari asosida bir-biriga qarama-qarshi qo`yilishi.

**Oddiy so`zlashuv leksikasi** – voqelikni odatda qo`polroq, past harakteristika bilan ifodalash xususiyatiga bo`lgan, adabiy nutq me`yorlaridan chetga chiqadigan so`z, Grammatik shakl va tuzilmalar keng ishlatiladigan nutq turi.

Dialektizmlar – biror dialektga xos bo`lgan til birliklari.

Maqol – chuqur ma'noli, tuzilishi gapga teng, alohida ritmik-melodik xususiyatlarga ega bo'lgan folklore janri.

Matal – hayotiy voqelikni ixcham shaklda emotsional-ekspressiv baho bilan tasvirlovchi ifodalar.

Ega – gapning bosh bo'lagi

Kesim – gapning asosiy markaziy bo'lagi

Aniqlovchi – belgi mahnosini bildiruvchi ikkinchi darajali bo'lak

To'ldiruvchi – obhekt mahnosini bildiruvchi ikkinchi darajali bo'lak

Hol – holat mahnosini bildiruvchi ikkinchi darajali bo'lak

Bosh bo'lak – ega, kesim

Undalma – fikr qaratilgan shaxs yoki predmet mahnosini bildiruvchi uchinchi darajali bo'lak

Kirish bo'lak – gapda so'zlovchining baho munosabatini bildiruvchi uchinchi darajali bo'lak

Agglyutinativ tillar – o'zak va qo'shimchalar ma'lum ketma – ketlikda joylashuvchi, o'zak va qo'shimchalar chegarasi doimo aniq sezilib turuvchi tillar

Matn – Yonma-yon harflar, yozuv orqali aks ettirilgan nutq, umuman, nutq parchasi; tekst.

Nutq uslublari – Til uslublarning nutqning muayyan ko'rinishlarida namoyon bo'lishi.

Xalq adabiy tili - jonli xalq tili materiallari asosida shakllangan til.

Oddiy so'zlashuv leksikasi – voqelikni odatda qo'polroq, past harakteristika bilan ifodalash xususiyatiga bo'lgan, adabiy nutq me'yorlaridan chetga chiqadigan so'z, Grammatik shakl va tuzilmalar keng ishlatiladigan nutq turi.

Tarixiy so'zlar – o'tmishga oid voqea-hodisalarni ifodalaydigan, bu voqea-hodisalarni nomlash maqsadida hozirgi tilda ishlatiladigan so'z.

Eskirgan so'zlar – bugungi kunda mavjud bo'lgan voqea-hodisalarning eski nomi

Neologizmlar – yangi narsa, tushunchalarni ifodalash uchun hosil qilingan, hali odatdagi lug'aviy birlikka aylanib ketmagan so'z yoki iboralar.

Leksik idiosinkraziya – birinchi duch kelgan kishiga, ayniqsa, eski til me'yori bilan tanish keksa avlodga g'ayritabiiydek tuyulgan yangi so'z.

Individual nutq neologizmlari (okkazonalizmlar) – mahsuldor bo'lmagan model asosida yasalgan va faqat shu nutqiy matnning o'zida qo'llangan so'z.

O'zlashma so'zlar – O'zga tildan qabul qilingan so'z.

Vulgarizmlar – dag'al so'z, dag'al ibora.

Ma'noning torayishi – tarixiy taraqqiyot jarayonida leksema ma'nosi hajmi (ko'lami) ning torayishi.

Ma'noning kengayishi – tarixiy taraqqiyot jarayonida leksema ma'nosi hajmi (ko'lami) ning kengayishi.

Metafora – bir predmetning nomini boshqa predmetga biror tomonidan o'xshashligini e'tiborga olib ko'chirish.

Metonimiya – bir predmet, belgi, harakat nomini o'zaro tashqi yoki ichki bog'liqlik asosida boshqa predmet, belgi yoki harakatga nisbatan qo'llash.

Sinekdoxa – bir predmet nomining boshqa predmetga butun va qism munosabati asosida ko'chishi, butunning nomi qismning nomi va aksincha bo'lib qolishi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. – T.: O'zbekiston, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: O'zbekiston, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-jild.– T.: O'zbekiston, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: O'zbekiston, 2020. – 400 b.
6. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi – T.: O'zbekiston, 2021. - 464 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

7. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2018.
8. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-sonli Qonuni.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi 4947-sonli Farmoni.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 26 sentabr "Oliy ta'lim muassasalariga kirish uchun nomzodlarni maksadli tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-3290-sonli Qarori.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabr "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktabr "Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6097-sonli Farmoni.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 7 maydagi "Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4708-sonli Qarori.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 3 dekabrda "Iqtidorli yoshlarni saralab olish tizimi va akademik litseylar faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4910-son Qarori.
15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 1 iyundagi "Akademik litseylar rahbar va pedagog xodimlarining uzduksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida" 296-son Qarori.
16. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 1 iyundagi "Akademik litseylar rahbar va pedagog xodimlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida" 296-son Qarori.

III. Maxsus adabiyotlar

1. Alavutdinova N.G. Ona tili darslarida ijodiy fikrlash ko'nikmasini shakllantirish metodikasi (5-sinf misolida). Ped. fan. nom. diss. –Toshkent, 2008. – 156 b.
2. Asadov Yu. M. va boshq. O'quvchilarda kompetensiyalarning shakllanganligini tashxislash va korreksiyalash metodikalari -T.: Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy-tadqiqot instituti bosmaxonasi. 2016. – 158 b.
3. Axmedova M.E. Oliy filologik ta'limda o'quv topshiriqlaridan foydalanishning lingvometodik va didaktik xususiyatlari // Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi. Ilmiy jurnal. - Urganch, 2022. - №2 (86). – B. 470-472. 2016.29.12/4
4. Babayeva D.R.. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi (Darslik). – T.: Barkamol fayz media, 2018. – 109b.
5. George Yule. The Study of Language. Cambridge university press. 2010
6. Ziyadova T.U. O'quvchilarda mustaqil matn yaratish ko'nikmalarini shakllantirishning ilmiy-metodik asoslari: Avtoref. Ped.fan.nom. diss. –T.: 2011. – 14 b.
7. Yo'ldoshev R.A. O'zbek tili darslarida o'quvchilarning og'zaki nutqini ularni ko'p gapirtirish orqali o'stirish metodikasi (Ta'lim rus tilida olib boriladigan maktablar misolida). – T.: Fan va texnologiya, 2012. – 216 b.
8. Yo'ldoshev R. Ona tili darslarida o'quvchilarning lingvistik va nutqiy kompetensiyalarini shakllantirish masalalari // Global ta'lim va milliy metodika taraqqiyoti mavzusidagi III an'anaviy respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Toshkent: "Print 25" MCHJ bosmaxonasi, 2019. – 211–215-b.
9. Yo'ldoshev R.A., Mirjalolova L.R. Ona tili ta'limida kompetensiyaviy yondashuv: metodik qo'llanma. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, 2019. – 9 b.
10. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab. // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. – № 5. – 6–7-b.
11. Nunan D. "Listening in language Learning". In "Methodology in Language Teaching" Eds. Jack C.Richards, Willy A.Renandya, Cambridge university press 2002. -R. 432.
12. Turdiev N.Sh., Asadov Yu.M., Akbarova S.N., Temirov D.Sh. Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarning kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari T.:T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI, 2015. – 160 b
13. To'xlijev B. O'quvchilar yozma ishlariga bog'liq kommunikativ kompetensiyalar haqida. O'zbek tili o'qitishning dolzarb muammolariga bag'ishlangan anjuman materiallari to'plami. –T., 2015. -28b
14. Yusupova Sh.J. Hozirgi o'zbek adabiy tili darslarida o'quvchilar tafakkurini o'stirishning ilmiy-metodik asoslari: Ped. fan doktori ... diss.-Toshkent: TDPI, 2005. –279 b
15. G'ulomov A. va boshq. Ona tili o'qitish metodikasi. –T.: Fan va texnologiya, 2012. – 380 b.

16. Hamraev G'.H. Umumiy o'рта ta'lim tizimida fonetikaga doir o'quv materiallarining metodik ta'minotini takomillashtirish: Ped. fan. dok. (PhD) diss.... – Samarqand: 2019. – 56 b.

17. Sh.S.Shodmonova, M.E.Axmedova va boshalar. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. - T.: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti, 2019.

IV. Internet saytlar

18. <http://edu.uz> - O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'рта maxsus ta'lim vazirligi

19. <http://lex.uz> - O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi

20. <http://lib.bimm.uz> - Oliy ta'lim tizimi pedagog va rahbar kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish bosh ilmiy-metodik markazi

21. <http://ziyonet.uz> - Ta'lim portali Ziyonet

22. <http://natlib.uz> - Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi